

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra společenských věd

Diplomová práce

Bc. Anna Janošková

K některým problémům stoické filosofie
(Seneca, Epiktétos, Marcus Aurelius)

Olomouc 2016

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Petr Zima, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací, pod vedením svého vedoucího diplomové práce.

V Olomouci dne 20. 6. 2016

.....

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu diplomové práce PhDr. Petru Zimovi, Ph.D. za odborné vedení, laskavý přístup a cenné rady.

Obsah

1	Úvod.....	6
2	Stručná charakteristika stoicismu	8
3	Vývojové etapy stoicismu	9
3.1	Stoická škola a raní stoici – raná stoa	9
3.2	Stoičtí filosofové střední etapy – střední stoa	10
3.3	Stoičtí filozofové pozdní etapy – pozdní (mladší) stoa	11
4	Stoická filosofie	14
4.1	Logika	14
4.2	Fyzika a kosmologie	15
4.3	Etika	18
5	Představitelé pozdní stoy.....	22
5.1	Lucius Annaeus Seneca	22
5.1.1	Životopis	22
5.1.2	Senekovo dílo	27
5.1.3	Senekovo pojetí stoické filozofie	40
5.2	Epiktétos.....	44
5.2.1	Životopis	44
5.2.2	Epiktétovo filosofické dílo	44
5.2.3	Epiktétovo pojetí stoické filozofie.....	47
5.3	Marcus Aurelius Antoninus.....	49
5.3.1	Životopis	49
5.3.2	Dílo Marka Aurelia	54
5.3.3	Stoická filosofie v pojetí Marka Aurelia.....	57
6	Stoicismus a jeho vliv na křesťanský svět	59
7	Stoicismus a jeho odkaz dnešku	61
8	Využití stoické filosofie ve výuce společenských věd	64

9	Závěr	67
	Literatura a prameny	68
	Anotace	71

1 Úvod

Jako téma a cíl své diplomové práce jsem si vybrala stoickou filosofii a její využití ve výuce. Stoicismus je jednou z nestarších a nejvýznamnějších filosofických škol, jejíž historie sahá napříč staletími od helénistického Řecka po antický Řím Marka Aurelia. Tato filosofie silně ovlivnila řadu významných myslitelů pozdějších historických období a na jejích etických základech staví své morální hodnoty i křesťanství.

Zaujala mě především stoická etika, která byla filosofií praktického života, formulovala ideál ctnostného, racionálně uvažujícího jedince, který není zmítán svými emocemi, vedla ho přes obtížné životní situace a zdůrazňovala jeho sepětí s přírodou a vesmírem.

Cílem mé práce je popsat historii vzniku stoicismu a jeho filosofické základy, charakterizovat život a dílo nejvýznamnějších stoických filosofů a zaměřit se na využití stoické etiky ve výuce společenských věd.

V první kapitole se pokusím stručně charakterizovat stoickou filosofii, zdroje, ze kterých vycházela, její podstatu, základní principy a rozdělení.

V další kapitole se budu zabývat vývojovými etapami stoicismu od období jeho vzniku až po vrcholnou dobu pozdního římského období, ve které byl završen vývoj pro dnešní dobu nejpodstatnější části stoické filosofie – stoické etiky. Soustředím se na nejvýznamnější představitele jednotlivých vývojových období a jejich přínos pro rozvoj této filosofie.

Dále se pokusím popsat základní rozdělení stoické filosofie na tři její součásti - logiku, etiku a fyziku - a stručně shrnout jednotlivé otázky a principy, týkající se těchto vzájemně úzce souvisejících částí.

V další kapitole se budu zabývat nejvýznamnějšími představiteli období pozdního stoicismu, jejich životem, dílem a přínosem pro rozvoj stoické etiky, která byla v tomto období na vrcholu svého rozvoje a v centru pozornosti.

V následující kapitole popíšu vliv stoické filosofie na vývoj křesťanství v průběhu staletí, a to zejména na křesťanskou etiku a morálku.

Dále se budu zabývat vlivem stoické filosofie, zejména její etiky, na morálku současného světa. Zvažovat použitelnost prvků stoické etiky, jejich morálních principů a zásad, v praktických životních situacích dnešní doby.

V poslední části této diplomové práce bych se chtěla věnovat možnostem praktického využití principů stoické filosofie a zejména etiky ve výuce společenských věd na základních a středních školách.

2 Stručná charakteristika stoicismu

Jednou z nejvýznamnějších a nejvlivnějších filosofických škol v helénistickém období byla stoická škola, založená Zénónem z Kitia. Stoický vliv na společnost trval déle než pět set let a mezi představitele stoické školy se řadí mnoho významných filosofů. Stoikové začali působit přibližně ve stejném období jako epikurejci. Stoickou školu Zénón založil jen krátce po založení epikurejské školy, ale oproti epikurejcům se stoikové zabývali mnohem širším spektrem filosofických otázek. Stoa, a především její etika, nabízela oporu v těžkých životních situacích, protože kladla důraz na správné myšlení a jednání. Můžeme tedy o stoicismu říct, že byl životním stylem tehdejších obyvatel Řecka i Říma.

Stoická filosofie navazuje na Hérakleitovo materialistické učení, princip světové harmonie, který je u stoiků představován světovým rozumem. Stoikové na svět pohlížejí materialisticky, vše je vázáno na hmotu, včetně božské podstaty a duše. Stoikům je blízký pantheismus, boha v podstatě ztotožňují s přírodou, která je řízena právě světovým rozumem. Podstatou světa je podle stoiků oheň, který je základem i všeho duchovního. Svět pochází z ohně a opět se do něj vrací, základem života je oheň a jeho teplo. (Hejna, 2013, s. 190)

Ve stoickém pojetí je filosofie rozdělena na logiku, fyziku a etiku, podstatou všeho je správné myšlení, které je základem správného jednání. Pokud jde o poznání, jsou stoikové sensualisty, rozum bez smyslových informací je z jejich hlediska *tabula rasa* (nepopsaná tabule). Jsou striktními deterministy – veškeré dění ve světě je určeno a probíhá jediným nejlepším možným způsobem a stále se opakuje. Z toho vyplývá fatalismus a podřízení se neúprosnému osudu. Tento osud však zároveň přináší člověku poznání běhu světa, účelu a krásy života; svět je podle stoiků živým organismem a je tím nejlepším možným, ve kterém lze žít. Pochopení tohoto přísně determinovaného světa dává člověku schopnost přijmout jej ve smyslu myšlenky „stoického klidu“ – svoboda člověka tedy v podstatě spočívá v rozumovém pochopení a přizpůsobení se nutnosti žít v souladu se světovým rozumem, označovaným také jako Logos.

Logos můžeme chápat také jako určité božství, které je nejvyšší dobré a rozumné a neodmyslitelně k němu patří i veškeré zlo a nedostatky světa, které tu jsou k vyššímu a dobrému účelu. (Bondy, 1994, s. 131)

3 Vývojové etapy stoicismu

3.1 Stoická škola a raní stoici – raná stoa

Zakladatelem stoické filosofické školy byl Zénón z Kitia na ostrově Kypru, který žil v letech 336 – 264 př. n. l. Ve svém mládí údajně navštívil delfskou věštinu, kde mu byla poskytnuta rada, aby se začal zabývat filosofií, doslova aby „se přidružil ke starým“. (Paprotny, 2005, s. 149) Po příchodu do Athén přibližně v letech 315 - 313 př. n. l. se stal žákem kynika Kratése, později, pravděpodobně kolem roku 300 př. n. l. založil svou vlastní filosofickou školu, která se nazývala podle sloupořadí zdobeného freskami, které stálo na severním konci agory, kde vyučoval – *stoa poikilé* (pestré, barevné sloupořadí). Ačkoliv měl dostatek prostředků pro pohodlný život, žil nápadně skromně a byl často vysmíván pro svoji údajnou lakotu. V pokročilém věku spáchal sebevraždu. Z jeho spisů se zachovaly jen zlomky. (Copleston, 2014, s. 512)

Zénónovými žáky byli například Aristón z Chiu, který se později se Zénónem názorově rozešel a jehož následovníci byli nazýváni aristónovci, to byl dále Hérillos z Karchédonu, který se se svým učitelem rovněž nepohodl, a Dionýsios z Hérakleie, který se od Zénónovy filosofie odvrátil a oddával se poezii a hýřivému životu.

Pokračovatelem Zénónovým a jeho nástupcem ve vedení filosofické školy se stal Kleanthés z Assu, který žil v období let 331 – 232 př. n. l. Byl to člověk chudý a pracovitý, bývalý zápasník, oblíbenec svého učitele, ačkoliv nebyl zřejmě nijak oslnivým filosofem. Také on ukončil svůj život sebevraždou, údajně vyhladověním.

Kléantha z Assu později ve vedení stoické školy vystřídal filosof Chrýsippos z Tarsu, zvaný též ze Soloi (žil pravděpodobně v letech 281 až 208 př. n. l.), který je také označován jako druhý zakladatel stoicismu, jelikož věnoval celý život podrobnému rozpracování systému tezí stoické filosofie. Následovníky Chrýssipa z Tarsu se stali jeho žáci Zénón z Tarsu a Diogenés ze Seleukie. (Hoff, 2004, s. 154 – 156)

Chrýsippos vrátil stoické škole respekt a obhájil stoické učení proti skeptikům v polemice s Arkesiláem. Vytvořil ucelený systém a kánon stoické školy, který byl po následující čtyři staletí víceméně uznáván a dodržován.

3.2 Stoičtí filosofové střední etapy – střední stoa

Filosofové období střední stoy se odpoutali od ortodoxního stoicismu a do své školy přijali některé prvky platónské a aristotelské filosofie. Tento trend souvisel s římským vlivem a vyústil do snahy o praktickou aplikaci stoické filosofie do každodenního života.

Nejvýznamnějším stoickým filosofem střední etapy byl Panaitios z Rhodu (žil přibližně v letech 185 – 109 př. n. l.), který později působil v Římě, kde vedl stoickou školu. Odvrátil se od tradičního stoicismu a přiblížil stoickou filosofii reálné lidské povaze, odmítl apatii a ideál ctnostného moudrého člověka ve prospěch hodnot reálnějšího vnějšího dobra, zdatnosti a dovednosti. Zavrhoval věštění, astrologii a teorii o světovém požáru a nevěřil v nesmrtelnost duše. Samotnou teologii rozdělával na teologii básníků (antropomorfskou a nepravdivou), teologii filosofů (pravdivou, ale v běžném životě nepoužitelnou) a na teologii státníků (tradičně kultovní a důležitou ve vzdělávání). (Copleston, 2014, s. 559 – 560)

Panaitiovo dílo „Co se sluší činit“ (*Peri tú kathékontos*) inspirovalo filosofa Marka Tullia Cicerona k vytvoření jeho díla „O povinnostech“ (*De officiis*). Tento filosof výrazně ovlivnil řadu tehdejších významných osobností Říma, například slavného vojevůdce a dobyvatele Kartága Publia Cornelia Scipiona. (Hoff, 2004, s. 159)

Jedním z nejvlivnějších následovníků filosofa Panaitia byl jeho žák a významný představitel střední stoy Poseidónios z Apameie. Tento všestranný filosof, historik, zeměpisec, matematik a politik žil v letech 135 – 51 př. n. l. Žádné z jeho děl se bohužel nezachovalo, přesto je jeho vliv na stoický monismus nebo filosofii matematiky jasně prokázán analýzou literatury, která byla jeho myšlenkami ovlivněna.

Poseidónios byl tvůrcem pozoruhodně uceleného filosofického systému. Jeho základní filosofií byl stoický monismus zabývající se jednotou přírody a její hierarchií. Vesmír podle něj sestává z pozemské části, podléhající zániku, a z nadzemské (nebeské) části, která vládne zemi a je nezničitelná. Obě tyto části vesmíru propojuje člověk, který stojí na hranici zemského a nebeského, pomíjivého a trvalého. Prostředníkem mezi člověkem a bohem jsou vyšší bytosti, daimóni, se kterými má člověk schopnost komunikovat. Poseidónios věřil ve schopnost duše předvídat budoucnost, vrací se tedy ke stoické teorii věštění, kterou jeho učitel Panaitios popíral. Zajímavá je také Poseidóniova teorie vývoje kultury v lidských dějinách, rozdělených na zlatý věk vlády

moudrých filosofů, který vystřídal věk úpadku, kdy bylo úkolem filosofů zajistit morálku pomocí moudrosti a politiky.

Poseidónios byl zakladatelem filosofické a rétorické školy na ostrově Rhodu a ovlivnil řadu předních římských osobností a filosofů, zejména Cicera a Senecu. (Hoff, 2004, s. 160 – 161)

3.3 Stoičtí filozofové pozdní etapy – pozdní (mladší) stoa

V období pozdního stoicismu se stoičtí filozofové soustředili hlavně na etickou problematiku. Představiteli tohoto „populárního“ směru byli především Seneca, Epiktétos a Marcus Aurelius.

Část stoických filosofů této doby navazovala na vědecký směr Chrysippova učení. Pozdní etapa je charakterizována především rozvíjením již dříve formulovaných myšlenek stoicismu, ale pro zkoumání a pochopení stoické filosofie je velmi důležitá, jelikož se z této doby na rozdíl od předchozích etap zachovala řada filosofických děl. Učení starších stoických filosofů známe především z odkazů na jejich myšlenky v dílech novějších autorů. (Hejna, 2013, s. 197)

Nejvýznamnějším stoickým filozofem tohoto období ve starověkém Římě byl rodák z Cordoby, Lucius Annaeus Seneca (přibližně 4 př. n. l. – 65 n. l.). Jeho otcem byl rétor, spisovatel a právník Marcus Annaeus Seneca Starší. Byl pokračovatelem řeckého filozofa Poseidónia, ale ovlivnili ho také Sotonijs, Attala a další antičtí učenci. Za císaře Caliguly již byl respektovaným filozofem a spisovatelem, za vlády císaře Claudia byl poslán na devět let do vyhnanství. Když mu později císař Claudius udělil milost, svěřil mu výchovu svého adoptivního syna Nerona. Po Claudiově smrti a začátku vlády mladého císaře Nerona byl Seneca jmenován konzulem, zbohatl a měl silný vliv na řízení římského státu. Po několika letech klidu a stability se však projevila paranoidní osobnost císaře Nerona, který se postupně ze strachu začal zbavovat nepohodlných vlivných osobností svého dvora a nezaváhal ani před zavražděním členů vlastní rodiny. V té době se Seneca raději uchýlil do ústraní a věnoval se pouze filosofii a literární tvorbě. To ho bohužel nezachránilo před císařovou podezřívavostí a krutostí, a tak byl nakonec po neúspěšném povstání části vlivných Římanů v čele se senátorem

Pisonem obviněn z účasti na spiknutí a na císařův příkaz byl donucen spáchat sebevraždu. (Hejna, 2013, s. 197 – 198)

Ve svém díle Seneca klade důraz zejména na etiku a praktickou stránku ctností, nezabývá se příliš teoretizováním o povaze ctností, ale snaží se o dosažení ctnosti pomocí filozofie. Člověk má podle Seneky překonat vášně silou své vůle, žít život v souladu s rozumem a kráčet po cestě ctnosti. Má pomáhat bližním, odpouštět, ale také umírněně trestat zlo. Senekou prosazované teoretické morální hodnoty se však pravděpodobně střetávaly s realitou jeho života u císařského dvora, kde žil obklopen bohatstvím a zvráceností. (Copleston, 2014, s. 568 – 572)

Dalším významným představitelem římských stoiků pozdější doby byl bývalý otrok, filosof Epiktétos z Hierápole (přibližně 50 – 138 n. l.). Podle starověkých pramenů mu jeho pán Epafrodítos sice přerazil nohu a zchromil ho, ale když si uvědomil jeho nadání a touhu po studiu filosofie, poslal ho do učení do filosofické školy Musonia Rufa. Po odchodu z Říma mezi lety 89 a 93 n. l., kdy byli odtud vyhnáni filosofové na rozkaz císaře Domiciána, založil Epiktétos vlastní filosofickou školu v Nikopoli v Epiru. (Epiktétos, 1996, s. 7)

Podle Epiktéta jsou všichni lidé bohem nadáni schopností být ctnostní, konat dobro a žít v souladu s pravidly morálky. Lidé by se měli vzdělávat, aby byli schopni rozumných a logických úvah, na základě kterých potom mohou v praktickém životě aplikovat etické principy. Stoický přístup k životu podle něj spočívá v opatrnosti a přijímání osudu jako boží vůli bez odporu. V silách člověka je podle Epiktéta sebevzdělávání, snaha o správný úsudek a procvičování vůle po ctnosti přesvědčováním sebe sama a zpytováním svědomí. Takto pak dochází k morálnímu zdokonalování člověka. (Copleston, 2014, s. 572 – 575)

Epiktétos po sobě nezanechal žádné psané dílo, jeho učení pro budoucnost zachoval jeho žák Flavius Arinnus. Původně sepsal osm knih „Rozprav“ (*Diatriba*), z nichž se zachovaly pouze čtyři, a dále také „Rukověť“ nauk, *Encheridion*, což byl stručný výtah z Epiktétových přednášek. (Hoff, 2004, s. 163 – 164)

Velkým obdivovatelem Epiktéta a Seneky a posledním významným stoickým filosofem byl římský císař Marcus Aurelius Antoninus (121 – 180 n. l.), který je též nazýván „filosof na trůně“. Pocházel z bohaté patricijské rodiny a jeho učitelé byli význační římstí filosofové a rétorové. Od dvanácti let byl oddaným stoikem a touto filosofií se také po celý život řídil.

Marcus Aurelius byl spolu s Luciem Verem adoptován císařem Antoninem. Oženil se s císařovou dcerou, byl třikrát římským konzulem a byl také jmenován následníkem trůnu. Po smrti císaře Antonina si Marcus Aurelius a Lucius Verus rozdělili vládu nad římskou říší: Marcus Antonius vládl jako římský císař západní části říše, Lucius Verus dostal jako spoluvládce správu nad helénistickou částí impéria.

Marcus Aurelius byl velmi dobrým císařem, bohužel za jeho vlády docházelo k řadě válek, které ohrožovaly samotnou existenci římské říše. On sám zemřel při vojenském tažení na Dunaji u Vindobony, dnešní Vídně. (Marcus Aurelius, 1969, s. 20 – 22)

Z jeho díla se dochovaly řecky psané „Hovory k sobě“ (*Ta eis heauton*), sestavené do dvanácti knih a psané vytříbeným literárním stylem v aforistické formě. Marcus Aurelius chápe vládnutí jako oddanou službu a povinnost vládce. Klade důraz na božskou prozřetelnost a vztah mezi bohem a člověkem, slitování a lásku k bližnímu. Učí shovívavosti k lidským slabostem a hříchům z nevědomosti. (Copleston, 2014, s. 578 - 579)

Marcus Aurelius na rozdíl od ostatních stoiků neschvaloval sebevraždu, neboť ji považoval za únik od povinností, slabost a důsledek neznalosti smyslu života a smrti. Jeho mottem bylo: „Miluj lidstvo! Následuj boha!“ (Marcus Aurelius, 1969, s. 93)

O životě, tvorbě a odkazu těchto tří významných myslitelů pozdního období pro další vývoj stoické filosofie se podrobněji zmíním v samostatné kapitole.

4 Stoická filosofie

Stoikové převzali dělení filosofie na tři části podle platónské Akademie, a to na logiku, fyziku a etiku. Do logiky spadala také rétorika, gramatika, poetika a teorie poznání; fyzika zahrnovala vše, co se týkalo přírody včetně teologických otázek. Toto rozdělení ale stoikům sloužilo pouze pro účely vysvětlení jejich učení, protože uvedené součásti filosofie navzájem úzce souvisely a byly spolu propojeny v jeden celek. (Hejna, 2013, s. 188)

4.1 Logika

Logiku dělili stoičtí filosofové na dialektiku a rétoriku; někteří stoikové se zabývali také teorií o definicích a teorií o kritériích pravdy. Chrýsippos uznával logiku jako rovnoprávnou součást filosofie, zabýval se vztahovou logikou a na rozdíl od Aristotela považoval za základní jednotku logických operací soudy, jelikož myšlení se děje v soudech. Předmětem logiky je rozum. Aristotelské kategorie formální logiky staří stoikové zredukovali z deseti na čtyři.

Stoikové zavedli do filosofie, konkrétně do části logiky zvané dialektika otázku kritéria pravdivosti. Tato kritéria, podle kterých se rozlišuje pravdivá představa od nepravdivé, prověřují detailně náš zdravý rozum, smysly, proces vnímání, jeho délku a zda si opakované dojmy odpovídají. Pokud dojde ke všestrannému ověření podle všech těchto kritérií, můžeme dojít k závěru, že naše vnímání pravdivě odráží zkoumaný předmět a tato představa může pak být označena za kataleptickou neboli uchopující (*fantasii kataléptikai*) a tedy pravdivou. (Hejna, 2013, s. 188 – 189)

V teorii poznání zavrhuje stoikové Platónovu i Aristotelovu nauku, duše je pro ně na začátku *tabula rasa*, tedy čistá, nepopsaná tabule, kterou představuje jedinec při svém narození. Veškeré poznání podle nich závisí na smyslovém vnímání tohoto jedince. Chrýsippos uznával jako cestu poznání jednoduchou percepci. Stoikové byli tedy empiriky, senzualisty, ale také racionalisty. Z kopií vjemů (představ), otiskujících se (ukládáných) v paměti, vzniká empirický pojem. Ten je buď přirozený, vzniklý na základě zkušenosti stejně u všech lidí (např. pojem boha nebo dobra), nebo vzniká rozumovým myšlením, které zpracovává smyslové dojmy. Stoikové uznávali nejen

působení vnějších vlivů na rozvoj osobnosti člověka, ale i vliv dědičnosti a kladli velký důraz na vzdělání pro rozvoj náležitého chování jedince, jeho mravních kvalit a charakteru.

Stoicítí filosofové věnovali také značnou pozornost otázkám pravdy a jejích kritérií. Kritérium pravdy závisí na vnímavé, objektivně pravdivé percepci se souhlasem duše. Tato duše však nemusí s objektivně pravdivou percepcí souhlasit, jestliže pro ni existují subjektivní překážky, například kvůli jejímu přesvědčení, že tato percepce je klamná.

V rámci této teorie vnímání například představu o existenci bohů považovali stoikové v rámci *consensus gentium*, všeobecné shody či souhlasu, za pravdivou proto, že se na tomto přirozeném pojmu shoduje většina lidí. Rozum (*logos*), který lidstvo odlišuje od zvířat, je stejný u bohů i u člověka, avšak člověk je na rozdíl od božstva omylný. Rozum se podle nich u jedince vyvíjí postupně na základě smyslového vnímání a jen prostřednictvím rozumu se dá pochopit realita. (Copleston, 2014, s. 514 – 515)

4.2 Fyzika a kosmologie

Fyzika ve stoickém pojetí čerpá z Hérakleitova učení a částečně také z Aristotelovy fyziky. Stoikové byli materialisté, přesněji řečeno korporalisté, jelikož nepřipouštěli jiné substance než hmotné. Neuznávají žádné ideje v platónském slova smyslu nebo Aristotelova prvotního hybatele jako božskou mysl bez materiálního podkladu. (Karfík, 2007, s. 151 – 152).

Fysis, neboli příroda, ovládá dle stoiků celý kosmos a umožňuje v souladu s božským plánem vývoj jednotlivých organismů. Tento plán je určen spermatickým logem, jakýmsi plodivým božským rozumem, který je totožný s přírodou a prostupuje jí. Logos je rozumový princip řídící přírodní jevy a je také synonymem boha Dia a ostatních bohů řeckého pantheonu, které stoikové používají k označení přírodních jevů a živlů. (Ricken, 2002, s. 134 – 137)

Bůh je pro stoiky dokonalá, rozumná a nesmrtelná bytost, řídící svět svojí prozřetelností v dokonalé provázanosti (*sympatheia*) jeho jednotlivých součástí. Je zřejmé, že materialismus stoického učení je ve skutečnosti panteistickým monismem. (Bondy, 1994, s. 131) Pantheistické pojetí boha se objevuje už u Zénóna a Chrysippa, podle nichž je podstatou boha celý kosmos, úhrn veškerého stvoření včetně člověka.

Kosmos má v pojetí stoické filosofie tvar koule, je konečný a okolo něj se nachází nekonečný prázdný prostor netělesného charakteru. Jedinou substancí je dokonalé vesmírné těleso se dvěma atributy: látkou a silou. Duch a látka nejsou pro stoiky protiklady. Vše jsoucí jako takové musí být tělesné, jelikož „jsoucno se vypovídá pouze o tělesech“. (Karfík, 2007, s. 154) Tělesné je nejen všechno jsoucí, ale také vlastnosti věcí, bohové a lidská duše. Principy látky (trpného principu) a síly (činného principu) se podle představitelů staré stoy – Zenóna, Kleantha i Chrýsippa - vždy uplatňují společně; pasivní látka je pouhým základem každé jsoucnosti, k jejímu oživení je potřebná aktivní síla. Oba principy, aktivní i pasivní, jsou dvěma aspekty jedné a téže skutečnosti a spolupůsobí při sebevytváření látky. Dualita těchto principů vyjadřuje také dvojí aspekt stoického pojetí boha jako této sebeformující látky. (Bobzien, 1998, s. 16 – 17)

Nejvyšším aktivním prvkem skutečnosti je podle Chrýsippa *pneuma*, neviditelná směs vzduchu a ohně, sloučenina protikladných kvalit dvou aktivních prvků (ohně se rozpíná, vzduch smršťuje). *Pneuma*, božský oheň či božský dech, proniká všemi částmi kosmu a představuje zároveň i božský rozum (*logos*). Ze vzduchu a ohně vzniká život a vědomí. Příмым základem bytí je oheň, ostatní živly z něj vycházejí, země a voda jsou prvky pasivními. Každý živel má pouze jednu kvalitu: oheň jako základní živel je teplý, voda je vlhká, vzduch studený a země je suchá. V kosmogonickém procesu vzniká kosmos z ohně a přes systém čtyř živlů se opět do ohně vrací v požáru při zániku světa (*ekpyrósisis*), aby se opět následně zrodil.

Působení pneumatu na ostatní živly řeší stoická teorie míšení, která rozlišuje několik typů směsí (podle Chrýsippa jsou tři, podle Fijóna Alexandrijského čtyři) od seskupení s dotykem až po úplné vzájemné prostoupení. Chrýsippos uvádí jako příklad úplného prostoupení rozžhavené železo, v němž se mísí oheň a železo bez ztráty kvality obou prvků. Podle něj takto postupuje bůh (jedná se tu o ohnivého boha Dia) veškerou hmotu a duše tělo. (Karfík, 2007, s. 163 – 176)

Stoikové přejali Hérakleitův výrok *pantha rei* (vše plyne) a pohyb považují za základní vlastnost jsoucna. Pohyb je od hmoty neoddělitelný. Rozlišují tři typy pohybu – přemístění, změnu kvality a tzv. tónický pohyb, vnitřní napětí či chvění (*tonos*). Tento tónický pohyb probíhá uvnitř všech věcí, dokonce i těch, které se zdánlivě nepohybují. Chrýsippos jej chápe jako dvousměrný pohyb pneumatu, a to jak dovnitř a ven, tak i od středu do krajů a obráceně. Odstředivý pohyb tvoří velikost a kvalitu, dostředivý pak jednotu a bytí tělesa. (Karfík, 2007, s. 165) Tónický pohyb pneumatu je zdrojem

jeho síly, chladným vzduchem se pneuma stahuje a teplým ohněm roztahuje. Stupněm tónického napětí se odlišují nižší a vyšší bytosti v přírodě, počínaje neživou přírodou na nejnižším stupni a konče člověkem na stupni nejvyšším, u kterého pneuma působí jako rozumová duše. (Hejna, 2013, s. 190 – 191) Zvířata jsou na rozdíl od člověka obdařena pouze nerozumnou duší.

Pneuma je zároveň také osudem či údělem (*fatum*), nositelem vědomí a příčinné souvislosti všech procesů. Vše se děje v souladu s přírodou, všechny procesy a děje jsou řízeny rozumem. Osud je věčným řetězcem příčin a následků, věčnou příčinou všech věcí současných i budoucích. (Bobzien, 1998, s. 51) Jelikož stoikové věřili, že veškeré dění je předurčeno (i když v Chrysippově pojetí se jedná spíše o příčinnou souvislost než o předurčenost), kladli velký důraz na věštění a výklad božských znamení jako jediný způsob, jak poznat osud a budoucnost.

Svět podle stoiků podléhá zániku stejně jako jeho jednotlivé části. Tento názor se odlišuje od pojetí Platóna a Aristotela, kteří každý svým způsobem věřili ve věčnost tohoto světa. Pro stoiky každá jednotlivá věc nebo bytost vzniká a zaniká, stejně jako vznikl a zanikne tento svět jako celek. Odpovědí na neslučitelnost teorie o zániku tohoto světa s představou jednoty tělesného světa s bohem, je stoická nauka o věčném návratu téhož.

Stoikové odlišují aktuální uspořádání světa, kterému je vlastní vznik a zánik, a boha jako „vlastní jakost sestávající z veškerého bytí“ (Karfík, 2007, s. 158), který je věčný. Obojí je ale pouze aspektem téhož světa, jehož jednotlivá uspořádání v opakujících se časových úsecích vznikají a zanikají, přičemž jejich původní a nové verze jsou téměř totožné. Tento periodický vznik a zánik se opakuje donekonečna a každá jakost (hmotná věc i člověk se všemi jeho vlastnostmi a zkušenostmi) je stále tatáž; jde o diskontinuální nekonečnost. Svět v tomto smyslu je věčný a pouze bůh si udržuje svoji nepřetržitou totožnost. Stoikové nahlíží na náš svět jako na společný domov všech bytostí, bohů a lidí, řízený božskou prozřetelností.

Lidská duše je ve stoické filosofii tělesná a sestává z několika částí. Nejdůležitější vůdčí část duše je tzv. *hégemonikon*, který sídlí v srdci. Dalších pět z nich odpovídá lidským smyslům, jedna řídí rozmnožování a další schopnost řeči. *Hégemonikon* představuje lidský rozum, v němž vznikají představy, vjemy a pudy, a tedy i schopnost poznání. Pudy a rozum jsou související projevy lidské osobnosti. Puzení je vlastní všem živočichům, avšak jen u člověka ovládá tyto pudy rozum. (Rist, 1998, s. 235)

4.3 Etika

Etice jako vrcholu svého učení podřizují stoikové celý svůj filosofický systém. Etika se zabývá lidským jednáním, jeho závislostí na vnějších podmínkách, vášněmi, zlem a dobrem, lidskými touhami a stanovuje cíl života člověka v dosažení ctnosti, tak jak je stoiky chápána a definována. Ideálem je osvobození se od vnější stránky a soběstačnost člověka, zaručující blaženost. (Armstrong, 2002, s. 149)

Rozum člověka je částicí božského rozumu (*logos*) a je tedy úkolem a závazkem pro člověka podřít se tomuto rozumu a řádu světa a podle něj korigovat své chování a jednání, žít v souladu s přírodou a přispívat tak k její racionalitě. To vše plyne již ze Zénónovy definice: „Cílem života je život v souladu s přirozeností, což znamená žít ctnostný život, neboť přirozenost nás vede ke ctnost ...“ (Copleston, 2014, s. 526)

Racionální jednání člověka vyplývá z jeho pudu sebezáchovy (sebelásky) a přináší mu poznání a vědění. Z toho je pro stoiky možný jen jeden závěr, a to, že k sebezáchově slouží pouze jednání na základě racionálně poznanych univerzálních principů. Touto rozumově podloženou cestou lze tedy dosáhnout ctnosti.

Ctnost spočívá v dodržování pravidel morálky a určitého mravního zásadového postoje, je pro člověka jediným dobrem a vede ke stavu štěstí, blaženosti a k harmonii lidské duše. Ctnostným se člověk nerodí, ale stává se jím studiem a cvičením. Stoikové tvrdí, že v podstatě každý člověk může dosáhnout ctnosti pomocí sebezdokonalování a sebekázně. Snaha o dosažení ctnosti je pro člověka povinností a řídí se obecným přírodním zákonem.

Ctnost je pro stoiky také nejvyšším dobrem a dobro je ctností, kterou je nutné vyhledávat samu o sobě. Stoikové odlišovali dobro duševní, tedy ctnost, od dobra vnějšího, ke kterému lze přiřadit například přátelství a řádný život v rodině a ve společnosti. Z hlediska hodnocení dobra a zla rozlišovali věci a stavy dobré (ctnosti), zlé (neřesti) a neurčité povahy (sláva, bohatství, zdraví, život nebo smrt). Vše, co není striktně dobré nebo špatné, ctnost nebo neřest, je tedy lhostejné, indiferentní. Tyto morálně indiferentní věci ještě stoikové dále dělili na hodnotné věci, které jsou v souladu s přírodou, na věci bez hodnoty, jelikož v souladu s přírodou nejsou, a na věci zcela bez hodnoty, ke kterým zaujímalí apatický postoj. Mezi věcmi indiferentní povahy lze ještě nalézt takzvané věci přednostní, které převážně vedou k dobru, jsou potřebné

k životu nebo k dosažení ctnosti. Jde o věci, které mohou vést jak k dobru, tak i ke zlu podle toho, s jakým úmyslem jich člověk užívá. Stejně tak mezi věci neurčité povahy náleží věci zavrženíhodné, které naopak většinou vedou ke zlu a kterých by se měl stoik vyvarovat. Moudrý člověk tedy vždy volí věci přednostní, které jsou „přirozeně prospěšné“ (Long, 2003, s. 235) Zénón rozlišuje věci indiferentní povahy (*adiaphora*) na tři kategorie: přednostní (*proegmenon*), zavrženíhodné (*apoproegmenon*) a neutrální. (Sellars, 2014, s. 111)

Již v Zénónově díle můžeme nalézt dělení ctností na čtyři základní, prvotní typy, jimiž jsou moudrost (morální vhled), spravedlnost, uměřenost a statečnost. Zénón předpokládal, že tyto ctnosti jsou spolu nerozlučně spojeny a pokud je přítomna jedna z nich, naznačuje to i přítomnost ostatních ctností. Podobně uvažoval i v případě nectností, jedna neřest tedy podle něj indikovala přítomnost i těch ostatních.

Protikladem ctnosti je špatnost, zlo, snaha o dosažení slasti samé bez jejího dosažení prostřednictvím ctnostného jednání. Iracionální jednání, vášně neboli citové afekty, jsou stoiky považovány za zlo. Pramení z nedostatku umírněnosti a vychází z chybných úsudků, odvrací mysl člověka od dobra a ctnosti. Čtyřmi hlavními neřestmi jsou nerozumnost, nevázanost, strach a nespravedlnost. Dále je také stoiky odsuzován zármutek, který nemá v mysli mudrce místo. Slast, tedy potěšení, je podle Kleantha proti přírodě. Způsobuje nestálost a rozkolísanost lidské mysli a jako mravní zlo musí být vymýcena rozumem. Stoikové považovali neřesti a vášně za návykové a škodlivé a zdůrazňovali nutnost sebeovládání. Stoický ideál apatie neznamena necitlivost nebo otupělost, ale boj proti vášním, které staví proti sobě rozum a emoce, jimiž je provázáno každé jednání člověka. (Rist, 1998, s. 43)

Lidská bytost je dle stoiků ve své podstatě svobodná a může měnit své postoje. Žádný skutek není podle Zénóna sám o sobě dobrý nebo špatný, důležitý je záměr a lidský úmysl, s jakým je skutek učiněn. Podle Kleantha člověk sleduje cestu osudu, a ačkoliv jeho mysl nesouhlasí, je veden svými potřebami. Člověk ve své svobodě přijímá raději rezignovaný postoj a podvolení se osudu než vzpuru proti němu.

Za vrcholný projev svobody ve stoickém pojetí byla považována sebevražda. V antice byl tento projev svobodné vůle přípustný, běžný a obecně přijatelný. Bývala označována za statečný čin, pokud byla provedena po zralé úvaze a nikoli v afektu a nahodile. Moudrý člověk se tímto činem stával pánem svého osudu. (Rist, 1998, s. 241)

Moudrostí je poznání rozdílu mezi dobrem a zlem a správná volba mezi nimi. Moudrý člověk, ideál stoického mudrce, je ctnostný, umírněný, vládne svým životem svobodně, a tudíž může i svobodně spáchat sebevraždu. Raní stoikové chápali ctnost jako neodstupňovanou; člověk buď ctnostný byl, nebo nebyl. Ctnosti bylo možno dosáhnout jen zřídka a většinou až ve stáří po dlouhé cestě k ní. Stoikové pozdějšího období už tak striktní nebyli. Zdůrazňovali nutnost postupného pokroku na cestě k dosažení ctnosti. Každý by však měl po této cestě kráčet a snažit se ctnosti dosáhnout. (Copleston, 2014, s. 527 – 529)

Stoický ideál mudrce (*sofos*) je vrcholnou metou, předobrazem mravní dokonalosti, kterého se snaží dosáhnout člověk na své cestě ke ctnosti. Mudrc je nezávislý na vnějším světě, zbavil se svých vášní (*pathé*) a dosáhl apatie (*apathéia*), tudíž ho již nic nemůže vyvést z dosaženého stavu harmonie. Je vzdělaný, znalý zákonů a souvislostí okolního světa, je v podstatě neomylný. Má všechny kladné vlastnosti ctnostného člověka a žádnou nectnost. Je svobodný, šťastný a ve svém jednání spravedlivý. Jeho ctnost je stálá a pouze choroba jeho ducha ho o ni může připravit. Těchto mudrců je však na světě jen velmi málo. Opakem mudrce je pošetilec, hlupák bez ctnosti se všemi špatnými vlastnostmi a neřestmi. (Bondy, 1994, s. 134) K těmto pošetilcům, kteří jsou otroky svých vášní, patří podle stoiků většina lidstva. Honí se za povrchními požitky a domnělou blažeností, nevědomost je příčinou jejich neštěstí.

Stoikové nejsou egoisté, naopak hlásají lásku k člověku a zdůrazňují význam společenského života, zejména rodiny a přátelství. V rámci ideálu spravedlnosti na rozdíl od jiných antických filosofí zahrnují do tohoto svého ideálu i příslušníky barbarských kmenů a otroky. Tato myšlenka přirozeného práva ve společnosti byla na tehdejší dobu revoluční, neboť až dosud byl pod pojmem člověk uvažován vždy jen plnoprávný řecký nebo římský občan. To mělo samozřejmě i politický dopad a odráželo to změny ve společnosti, zejména zvýšenou integraci barbarů, kteří měli v římské říši jen omezená práva. Zénón z Kitia byl přesvědčen, že všichni lidé jsou rovnoprávními obyvateli a občany Země, jelikož jim všem vládne stejný světový řád. Seneca vyjadřuje stoický humanismus těmito slovy: „Neříkej otrok, nýbrž člověk.“ (Hejna, 2013, s. 194)

Se stoickým humanismem úzce souvisí termín povinnost (*kathékon*), který uvádí již filosof Zénón v souvislosti s povinností konat dobro na stoické cestě ke ctnosti. Tento termín označuje činy, které má člověk konat v souladu s jeho přirozeností na základě rozumového rozhodnutí. Jsou to jednak povinnosti, které má každý člověk sám k sobě, jako je ctnostný život, péče o vlastní osobu a zdraví, ale také ve vztahu ke

svému okolí (k přátelům, rodině, státu). V konání povinností je rozdíl mezi mudrcem a pošetilým člověkem: mudrc koná takzvané náležité činy (*katorthóma*) – jedná se o činy správné a spravedlivé, jejichž konání lze rozumově vysvětlit. Pošetilý člověk koná dobro ze zjištěných důvodů - za účelem zisku nebo s jinou postranní motivací, a jeho činy tedy nelze nazvat náležitými. Mudrc je naproti tomu vždy veden ctnostnými pohnutkami a usiluje o konání dobra. Řádné a soustavné plnění povinností a náležitých činů ze správných pohnutek je pro stoiky cestou k sebezdokonalování.

Ačkoliv byli stoikové zaměřeni především na vnitřní život jedince, vyjadřovali se často k otázkám veřejného života, platným zákonům a způsobu vládnutí. Považovali za povinnost moudrého člověka sloužit vyšším celkům, vstoupit do veřejného života, účastnit se politiky a vychovávat občany. Někteří stoici dokonce považovali filosofy za jediné kompetentní osoby k vládnutí ve státě. (Tomsa, 2007, s. 180)

V období pozdní stoy byla etika ve středu zájmu římských stoických filosofů. Zaměřovali se zejména na použití etiky v lidském životě, kladli důraz na morální principy a praktickou stránku cesty člověka k dosažení ctnosti. Stoičtí filosofové té doby nepřicházeli s novými převratnými myšlenkami, ale rozvíjeli původní filosofické názory svých předchůdců. Inspirovali se ale také Platónem, a to zejména jeho učením o bohu. V té době docházelo k odklonu stoické filosofie od materialistického pantheismu k „transcendentnímu osobnímu bohu, který není už jenom pánem, ale též i otcem.“ (Bondy, 1994, s. 137)

5 Představitelé pozdní stoy

5.1 Lucius Annaeus Seneca

5.1.1 Životopis

Jeden z nejvýznamnějších stoických filozofů, Lucius Annaeus Seneca, se narodil přibližně v roce 4 př. n. l. v hispánském městě Cordoba, původně starém iberském sídle, které bylo od roku 169 př. n. l. připojeno k Římské říši.

Senekův otec byl bohatým příslušníkem jezdeckého stavu, kterým se pravděpodobně stal vlastním přičiněním a nikoliv dědičnou příslušností, a to zřejmě jako správce majetku nebo advokát. Studoval v Římě rétoriku a měl možnost poslouchat nejznámější řečníky své doby, které později ve svých dílech parodoval. Své dochované rétorické spisy napsal až v pokročilém věku a jejich sepsání údajně iniciovali jeho synové. Podle Seneky měl jeho otec „odpor k filozofii“, považoval ji za pouhé teoretizování a odcizení životu. (Fuhrmann, 2002, s. 30)

Seneca starší se oženil až ve svých pětapadesáti letech a se svojí o mnoho let mladší ženou Helvií měl tři syny – nejstaršího Novata, Seneku a nejmladšího Melu.

Starší Senekův bratr Marcus Annaeus Novatus působil ve státní službě, později se stal prokonzulem v provincii Achala, konzulem a místodržícím v Korintu. V pokročilém věku byl adoptován rétorem Luciem Iuniem Galliem. Podobně jako Seneka také on upadl do nemilosti u císaře Nerona a spáchal sebevraždu.

Svému staršímu bratrovi, kterého si velmi vážil, věnoval Seneca svá díla „O hněvu“ (*De ira*), „O šťastném životě“ (*De vita beata*) a „O pomocných prostředcích při neštěstí“ (*De remediis fortuitorum*), ze kterých se však dochovaly pouze zlomky. V předmluvě k dílu „Přírodovědecké problémy“ (*Naturales quaestiones*) klade svého staršího bratra za vzor svému příteli Luciliovi, jemuž toto dílo věnoval, a to jako vzor inteligence, láskyplnosti, skromnosti a střídmosti. (Fuhrmann, 2002, s. 23)

Mladší Senekův bratr Marcus Annaeus Mela byl prokurátorem římských statků a otcem básníka Lucana, který proslul účastí v Pisonově spiknutí proti císaři Neronovi. Byl také rétorem, ale nikoliv filozofem a zastával apolitické postoje. Vzhledem k tomu, že svému mladšímu bratrovi Melovi Seneka nevěnoval žádné ze svých děl a v podstatě

se o něm ani v žádném díle jmenovitě nezmiňuje, dá se předpokládat, že k němu neměl zrovna vřelý vztah. Patrně se mu nezamlouval jeho způsob života, zaměřený na hromadění majetku. O to více si svého syna Mela cenil jeho otec, Seneka starší, který se o něm zmiňuje ve svém díle „Kontroverze“ jako o vynikajícím rétorovi, mnohem nadanějším než jeho dva bratři. (Fuhrmann, 2002, s. 24)

Senekova matka, která pocházela ze starého patricijského rodu Helviů, se sama věnovala filozofii a vedla k ní i svého syna. Bohužel Senekův otec matčinu zálibu ve filozofii a literatuře nepodporoval, jelikož zastával tradiční negativní postoj ke vzdělávání žen.

O Senekově láskyplném vztahu k matce a o mnohých ranách osudu, které ji postihly, se dozvídáme především z jeho díla „Matce Helvii o útěše“ (*Ad Helviam matrem de consolatione*), které napsal během svého vyhnanství na Korsice. Helviina matka zemřela hned po jejím narození, ztratila svého strýce a následně i manžela a také tři z jejích vnuků. Byla to podle Seneky velmi obětavá a ctnostná žena, která nedávala na odiv své bohatství, oblékala se cudně a skromně. Na rozdíl od svého otce si Seneka představoval ideál římské ženy podobně jako svou matku – ženu vzdělanou, společnici svého muže v životě i ve smrti. (Fuhrmann, 2002, s. 21 – 22)

Když se jejich rodina přestěhovala do Říma, mladý Seneca se zde začal vzdělávat v umění rétoriky a filozofie. Byl ovlivněn svými učiteli peripatetikem Sótionem, kynikem Demetriem a stoikem Attalem, který kázal proti neřestem a rozmařilosti bohatství. Jeho pevné morální názory byly Senekovi blízké a ve svém filozofickém díle na ně navazoval. Zajímaly ho především etické aspekty praktického života, cítil zřejmě potřebu vymezit se vůči požitkářství vyšších vrstev společnosti. V určitém období svého mládí dokonce praktikoval vegetariánství s ohledem na přesvědčení o stěhování duší, ale jen po krátkou dobu jednoho roku. (Fuhrmann, 2002, s. 47 – 48)

Již v mladém věku vystupoval Seneca na veřejnosti jako řečník a sklídl za své výkony uznání. Původně se chtěl stát advokátem a nějakou dobu kolem roku 25 n. l. se tímto povoláním také úspěšně živil. Avšak zřejmě vzhledem k chronickému bronchiálnímu onemocnění spojenému s astmatem a také k celkově nepříliš pevnému zdraví se později věnoval pouze filozofii a literární tvorbě. Přibližně kolem roku 30 n. l. se na radu lékaře odjel zotavit ke své tetě do přímořského klimatu egyptské Alexandrie, kde její manžel působil šestnáct let jako prefekt. V Egyptě Seneca pobýval přibližně do roku 35 n. l., pak se vrátil do Říma. (Fuhrmann, 2002, s. 45 – 46) Po návratu

z Egypta se stal kvestorem na základě přímluvy jeho tety u císařského dvora, a to asi přímo u císaře Tiberia; není ale známo, ve které provincii v této funkci působil.

Za vlády Tiberiova nástupce, despotického císaře Caliguly (v letech 37 – 41 n. l.), dosáhl Seneca jako politik a rétor značných úspěchů, působil pravděpodobně jako městský úředník v Římě a později jako tribun lidu. V té době se také poprvé oženil. Jméno jeho první ženy neznáme a ve svých dílech se o ní Seneca prakticky nezmiňuje. Císař Caligula neměl Seneku rád, kriticky se vyjadřoval k jeho dílům a řečnickému stylu. Traduje se, že na jeho řečnické úspěchy císař žárlil natolik, že u něj Seneca nakonec upadl v nemilost. Od smrti ho tehdy zachránilo Caligulovo přesvědčení, že filosof je tak neduživý, že brzy zemře i bez jeho přičinění.

Po zavraždění Caliguly v roce 41 n. l., za vlády nového císaře Claudia, byl Seneca na popud první císařovy manželky Messaliny kvůli údajnému cizoložství s Julií Livillou, sestrou císaře Caliguly, poslán do vyhnanství na Korsiku. Jednalo se o formu exilu bez ztráty stavu a majetku, ale na dobu neurčitou. Měl štěstí, jelikož mu po jeho obhajobě v senátu původně hrozil trest smrti. Po přímluvě samotného císaře Claudia mu byl trest zmírněn na tzv. relegaci, tedy trest vyhnanství s určeným místem pobytu. (Fuhrmann, 2002, s. 81 – 82)

O Senekově životě na Korsice se v jeho díle v podstatě žádná zmínka nenachází, jediné snad v jeho útěšném listě matce, kde popisuje místo svého vyhnanství jako bezútěšnou neúrodnou skálu. Jeho první manželka ho patrně do vyhnanství nedoprovázela. Podle všech pramenů se Seneca snažil svoji situaci zvládat jako pravý stoik, to znamená snášet veškerá příkoří a utrpení s klidem bez ohledu na vnější vlivy, které v té době na jeho život působily. V těchto letech vytvořil Seneca kromě „Útěchy pro matku Helvii“ řadu dalších významných děl, například třetí knihu pojednání „O hněvu“ (*De ira*), traktát „O stálosti mudrce“ (*De constantia sapientis*) a spis „O krátkosti života“ (*De brevitatae vitae*), ale také ponížený spisek „Útěšný list Polybiovi“, který byl v podstatě nepokrytou žádostí o milost, adresovanou císaři Claudiovi. Z období vyhnanství také pocházejí jeho přírodovědné spisy „*Naturales quaestiones*“. Je zřejmé, že k sepsání tohoto rozsáhlého díla inspirovala Seneku příroda Korsiky. (Fuhrmann, 2002, s. 90 – 94)

Ve vyhnanství pobýval Seneca až do roku 49 n. l., kdy byl po smrti císařovny Messaliny, popravené v roce 48 n. l. na rozkaz císaře omilostněn za přispění nové Claudiovy manželky Agrippiny.

Po návratu do Říma se Seneca opět ocitl v přízni císařské rodiny. Císařovna prosadila, aby se stal prétozem a také učitelem a vychovatelem jejího syna Lucia Domitia, pozdějšího císaře Nerona. Chtěla si tak Seneku zavázat a pro svého syna získat kvalitní vzdělání. Ze Senekova díla „O krátkosti života“ (*De brevitatae vitae*) však vyplývá, že měl zřejmě zcela odlišnou představu o tom, jak trávit svůj život po návratu z vyhnanství. Kritizuje v něm požitkářský a ctižádostivý způsob života, který člověka odvádí od studia filozofie a vnitřní svobody. Kritizuje také státní službu jako druh otroctví. (Fuhrmann, 2002, s. 140 – 143)

Ambiciózní Agrippina ve snaze zajistit svému synovi z prvního manželství co nejlepší postavení, přiměla Claudia, aby ho adoptoval. Postupně získal její syn stejné postavení jako vlastní Claudiovy děti, Octavia a Britannicus, a po adopci kolem roku 50 n. l. přijal Lucius Domitius jméno Nero Claudius Caesar Drusus Germanicus. Manželkou Nerona se stala Claudiova dcera Octavia.

Seneca měl jako Neronův vychovatel za úkol co nejlépe připravit mladého muže na jeho roli ve veřejném životě. Císařovně se zřejmě zdálo, že jako pedagog a autor spisu „O hněvu“ (*De ira*) měl Seneca ty nejlepší předpoklady ovlivnit a usměrnit následníka trůnu, který měl ve svém dětství dosti pochybné vychovatele. Kromě Seneky měli na starost Neronovu výuku také dva řečtí učitelé.

Když v roce 54 n. l. zemřel, tedy přesněji byl zavražděn císař Claudius, stal se Nero ve věku sedmnácti let jeho nástupcem a Seneca byl náhle jedním z nejmocnějších mužů císařství. Zřejmě by raději žil a filozofoval v ústraní, byl však do této role donucen Agrippinou a tak dodržoval v intrikách císařského dvora striktně neutralitu. (Fuhrmann, 2002, s. 151)

Seneca jako prétoz a senátor spolu s velitelem císařské gardy, kterým byl Sextus Afranius Burrus, prakticky jako Neronovi rádci v tomto období vládli Římu. Přes stále přetrvávající Agrippinin vliv se oběma podařilo zajistit Římu pětileté klidné období.

Seneca se v roce 57 n. l. stal konzulem a v tomto období také věnoval mladému nevyrovnanému a nezralému císaři, již tehdy proslulému svými výstřelky a projevy rozmařilého života, spis „O mírnosti“ (*Ad Neronem Caesarem de clementia*). V tomto díle se věnoval především humánním principům dokonalé absolutistické vlády, principu spravedlnosti a shovívavosti. (Fuhrmann, 2002, s. 160 – 161)

V té době měl Seneca velký politický vliv a nashromáždil také velké bohatství, které zčásti získal díky Neronově velkorysosti ve formě četných štědrých darů. Vlastnil palác v Římě a několik venkovských vil a statků, pozemky a vinice. Jeho majetek byl

odhadován okolo tří set miliónů sesterciů. Vzhledem ke svému postavení měl Seneca mnoho příznivců, ale logicky také nepřátel, kteří poukazovali na neslučitelnost ideálů stoické filozofie, které hlásal, a jeho reálného života v bohatství a přepychu.

Toto období patří v Senekově tvorbě k nejméně plodným, kromě etiky se v dílech z této doby zabývá mimo jiné i fyzikou. Ve spise „O blaženém životě“ (*De vita beata*) se Seneca pokusil ospravedlnit svůj život v bohatství a blahobytu. Řeší v něm obecně slučitelnost ctnosti a rozkoše, filozofie a bohatství.

Nero se postupně začal vymaňovat z vlivu své matky Agrippiny a svých rádčů, v čemž ho podporovala jeho ambiciózní milenka a pozdější druhá manželka Poppaea Sabina. Začala u něj převládat jeho krutá a nestálá povaha. Odpor k matce, která chtěla vládnout prostřednictvím svého syna jako pouhé loutky na trůnu, nakonec vyvrcholil v roce 59 n. l. její vraždou. (Seneca, 1995, s. 5 – 6)

Po nezdařeném pokusu císařovnu utopit byla Agrippina nakonec probodnuta mečem a její smrt byla prezentována jako sebevražda po nezdařeném atentátu na císaře. Zdá se, že na aktu zabití císařovny se nějakým způsobem podíleli i Seneca a Burrus, minimálně se proti tomuto činu nepostavili. Oba pomohli Neronovi čin zamaskovat jako sebevraždu, obvinili posmrtně císařovnu z řady zločinů (vesměs oprávněně) a zajistili tak Neronovi triumfální přijetí jako novému císaři. (Fuhrmann, 2002, s. 216 – 217)

Po Agrippinině smrti a posléze po smrti Afrania Burra v roce 62 n. l., který byl podle některých historiků otráven, Seneca ztrácí zcela vliv na císaře. Musel se také cítit zatížen vinou na spolupachatelství při císařovnině vraždě. Chtěl se stáhnout z politiky a veřejného života patrně i z důvodu obav o další vývoj jeho vztahů s mladým císařem, při jehož výchově k etice prakticky selhal. Požádal tehdy Nerona o uvolnění z pozice poradce, o možnost vrácení štědrých císařových darů a odchodu do ústraní, kde by se mohl věnovat literární tvorbě. Jeho žádost byla tehdy obratně formulovaná a výmluvnou odpovědí císařem zamítnuta.

Seneca tedy zůstal formálně ve svém úřadě, fakticky však již byl zbaven veškeré moci. Stáhl se do ústraní a omezil svou účast na zasedání senátu. Toto tříleté období po odchodu z veřejného života bylo ale zároveň i nejméně plodným obdobím Senekovy literární tvorby. Psal díla z oblasti logiky, fyziky a etiky. Napsal soubor esejů, z nichž ten třetí pod názvem „O volném čase“ (*De otio*) pojednává o podmínkách ústupu z politiky a zabývá se v podstatě obhajobou Senekova postoje a jeho zobecněním. (Fuhrmann, 2002, s. 238 – 239)

K pozdějším Neronovým činům (orgie, požár Říma, vraždy) se Seneca ve svých spisech nevyjadřuje, celkově se drží stranou a události nekomentuje, ať už ze strachu nebo jako střízlivý stoik, oproštěný od vášní a přesvědčený o nesmyslnosti komentovat bídu doby.

V roce 65 n. l. byl Seneca obviněn z účasti na Pisonově spiknutí proti císaři, v jehož čele stál aristokrat Gaius Calpurnius Piso. Toto spiknutí bylo těsně před provedením zamýšleného atentátu na císaře prozrazeno. Následovaly tresty pro zúčastněné spiklence i nespravedlivě obviněné a z různých důvodů nepohodlné osoby – vesměs šlo o vyhnanství a popravy. Seneca, pravděpodobně jedna z nevinných obětí těchto čistek, byl nakonec císařem vyzván, aby spáchal sebevraždu. Přestože přísahal, že byl obviněn neprávem a raději by zemřel, než by svému pánu uškodil, císař trval na vykonání trestu. (Suetonius, 1974, s. 303) Když Seneca požádal o možnost sepsat závěť, bylo mu to odepřeno. Prohlásil tedy před svými přáteli, že pokud se jim nesmí odvděčit hmotnými dary, zanechá jim tedy to jediné, co mu ještě zbývá, a to obraz svého života. (Seneca, 1941, s. 17 – 18) Seneca si nejprve podřezal žíly na rukou, ale krvácel příliš pomalu a proto si otevřel žíly i na nohou, a jelikož smrt stále nepřicházela, vypil jed a nakonec zemřel v parní lázni. Věrný své filozofii přijal svou smrt se stoickým klidem. Podle římského dějepisce Tacita chtěla Senekova manželka Pompeia Paulina svého muže následovat a také si podřezala žíly, ale císař nařídil, aby ji zachránili. Přežila však svého muže jen o několik let. (Seneca, 1995, s. 14 – 15)

5.1.2 Senekovo dílo

Lucius Annaeus Seneca je bezpochyby jedním z nejpozoruhodnějších a také nejplodnějších spisovatelů antického Říma. Byl na tehdejší dobu všestranným vzdělavcem, rétorem a politikem, zajímal se nejen o literaturu a dramatickou tvorbu, ale také o logiku, fyziku, přírodní vědy a těžiště jeho filosofické práce spočívalo především v etice. Jeho díla se vyznačovala skvělým, vytříbeným stylem a jsou také mnohem čtivější než díla dalších významných stoiků této doby, Epiktéta a Marca Aurelia.

Je jedním z mála římských autorů, který po sobě zanechal díla v próze i poezii. Jeho bohatá literární tvorba obsahuje tragédie, historickou prózu, přírodovědná pojednání, filosofické a naučné spisy, ale také básně, epigramy a satiry.

Senekovo prozaické dílo se vyznačuje originálním pečlivě strukturovaným stylem plným patosu, skvělou argumentací a promyšleným užíváním tří typů textů vzájemně se doplňujících a prolínajících – argumentace, vyprávění a patetického líčení. Pomocí těchto prostředků Seneca efektivně dociluje potřebné gradace a působení na čtenáře a především na posluchače, jelikož jeho prozaická díla byla určena hlavně pro přednes. (Fuhrmann, 2002, s. 116)

Epigramy

Seneca je autorem řady epigramů v elegickém distichu, které skládal hlavně za vlády císaře Claudia. Jsou většinou zaměřeny na jeho přátele, vyjadřuje se v nich k nejrůznějším tématům a některé epigramy navazují na jeho zážitky z vyhnanství. Formou epigramu napsal i svůj vlastní epitaf. V závěru epigramu nazvaného „Klidný život“ shrnuje Seneca svůj životní postoj takto:

„Kéž mohu klidně žít a pěstovat záliby čestné,

kéž mé srdce touhu necítí a ani strach.

Po dlouhém životě v ústraní ať ve zdraví zemřu,

Oba mí bratři ať seberou kosti a pochovají.“

(Seneca, 1999, s. 347)

Parodie

Parodický spis pod názvem „Hra o Claudiově smrti“ (*Ludus de morte Claudii*), nazývaný také „Apoteóza božského Claudia prostřednictvím satiry“ (*Divi Claudii apotheosis per saturam*) nebo zkráceně *Apocolocyntosis* je drsnou satirou, zobrazující s fraškovitou nadsázkou „nanebevzetí“ císaře Claudia. Dílo náleží k žánru menippské satiry, podobně jako díla Lúkiánova, a střídá se v něm próza s verši. (Conte, 2008, s. 380 – 381)

Jedná se o parodii na zbožštění císaře po jeho smrti, ve které Seneca líčí, jak byl císař Claudius odeslán bohy z Olympu do podsvětí jako každý obyčejný smrtelník, je zde souzen a nakonec skončí jako otrok u propuštěnce. Autor dílo uvádí chválou císařova nástupce Nerona a předpovědí lepší budoucnosti pod jeho vládou. Není jisté, zda jde o lichotky novému císaři nebo skutečně o Senekovu víru v lepší časy. Celá satira vyznívá spíše jako součást propagandy proti zemřelému císaři a není v ní na rozdíl

od Messaliny vůbec zmiňována druhá Claudiova žena Agrippina. Vzhledem k Senekově vděčnosti císařovně za návrat z exilu je to více než pochopitelné. Dílo je postaveno zároveň na frašce i vážné kritice, zesměšňuje patos básníků i vážnost současných dějepisců. Zcela v protikladu k této vtípné a místy dosti jedovaté satirické próze Seneca složil také několik oslavných řečí na mrtvého císaře Claudia, které pak Nero pronášel mimo jiné i v senátu. (Jašková, 2015, s. 76 - 77)

Tragédie

Senekovo dramatické dílo, které vznikalo pravděpodobně celé v období Neronovy vlády, sestává z devíti dochovaných tragédií na náměty řecké mytologie. Zcela v souladu se stoickou filosofií jsou tyto tragédie školou etiky, zabývají se hlavně problematikou zvládnutí vášní, odrážejí v ději současnou dobu a jejich poselstvím je vzdělání a poučení ve věcech etiky a morálky. Hlavním cílem Senekovy dramatické tvorby bylo především výchovně působit na mladého císaře, který byl nadšeným recitátorem a obdivovatelem divadla. Není však nikde doloženo, že by Senekovy tragédie byly někdy skutečně inscenovány na tehdejší divadelní scéně; je dokonce možné, že byly určeny jen pro přednes. Zdá se, že vzhledem k Neronově vášni k dramatu a přednesu spolu s jeho obdivem k Senekovým hrám se císař sám na případné inscenaci těchto tragédií podílel v roli herce a pěvce. (Fuhrmann, 2002, s. 186 – 190) V těchto kusech ztělesňoval zejména bohy a hrdiny a jeho herecké výkony byly natolik věrohodné, že dokázal publikum strhnout. (Suetonius, 1974, s. 290)

Soubor Senekových tragédií, vycházejících především z děl řeckých autorů Aischyla, Sofokla a Eurípida, tvoří díla „Šílící Herkules“ (*Hercules furens*), „Trójanky“ (*Troades*), „Foiničanky“ (*Phoenissae*), „Médea“ (*Medea*), „Faidra“ (*Phaedra*), „Oidipus“ (*Oedipus*), „Agamemnón“ (*Agamemno*), „Thyestés“ (*Thyestes*) a „Herkules na Oitě“ (*Hercules Oetaeus*). Tragédie „Octavie“, která bývá také připisována Senekovi, vznikla pravděpodobně až po jeho smrti.

Mnohá Senekova dramata obsahují odkazy na soudobé události na císařském dvoře, zobrazené prostřednictvím mytologických obrazů a světa bohů, prolínáním mýtů a skutečnosti. Sám císař Nero se při nejrůznějších příležitostech rád ukazoval davu v kostýmech nesmrtelných antických bohů, ke kterým se připodobňoval.

V Senekových tragédiích je opakujícím se prvkem smrt jako cesta ke svobodě, východisko z utrpení a viny; je oceňována jako vzdor proti okolnímu světu a zvůli

tyranů. Autor oslavuje heroické umírání, které bylo v tehdejší době a v atmosféře intrik císařského dvora, politických procesů, poprav a vražd vnímáno a Senekou oceňováno jako vzdorná reakce na svět ovládaný Štěstěnou a zároveň jako odevzdaná reakce na nevyhnutelnost osudu. Stoikové chápali smrt jako bránu vedoucí k osvobození od tíže života, kdy se každá bytost rozloží na prvky a uvolní místo dalším. Obžaloba tyranie a oslava umírněnosti a spravedlivé vlády je jedním z hlavních témat Senekových tragédií. Dalším stěžejním tématem je nebezpečí a důsledky působení vášní, které jsou v jeho dramatickém díle zcela v duchu stoické filosofie příkladem špatného jednání, které je protikladem k ideálu stoické apatie. (Fuhrmann, 2002, s. 181 – 185)

Seneca používá naturalistické zobrazení hrůzných činů jako pozadí pro zobrazení stoického ideálu mudrce, povzneseného nad fyzické utrpení lidského těla. Na rozdíl od klasické řecké tragédie zobrazuje ve svých hrách zcela otevřeně scény vraždění a mrzačení, ukazuje zběsilosti vášní. V kontextu tragických událostí a kruté skutečnosti se odehrávají hrůzné scénáře boje zlovolných sil, zápas dobra se zlem, zachvacující vše počínaje lidskou duší a konče celým světem. Původem zla v Senekových tragédiích jsou převážně krutí tyrané, bažící po moci a postrádající umírněnost či shovívavost. Postavy a dějovou linii autor jen naznačuje, jelikož předpokládá posluchačovu či divákovu znalost řeckých tragédií. Zdůrazňuje pouze detaily a momenty, vyhovující jeho záměrům.

Senekovo rétorické vzdělání bezpochyby stojí za vysokým jazykovým standardem, neustálým udržováním napětí a patetičnosti v dialogových částech jeho tragédií. Zcela v souladu s tragédií a básníky Augustovy doby používá v dialozích hromadění citově zabarvených slov, vyhocený patos, výrazné filosofické výroky a úsečné repliky k zahuštění děje. Naproti tomu u lyrických sborů používá složité metrické formy, patrný je zde Ovidiův vliv. (Conte, 2008, s. 379)

Přírodovědné spisy

Přírodovědné dílo „*Naturales quaestiones*“, věnované příteli Luciliovi, vzniklo na konci Senekova života, což lze odvodit z odkazů na zemětřesení v Pompejích, které je v tomto díle zmiňováno a událo se roku 62 n. l. Toto dílo sestává z osmi knih, začátek a konec rukopisu se bohužel nezachoval.

Části rukopisů pojednávající o jednotlivých přírodních jevech se nazývají „O mracích“ (*De nubibus*), „O větrech“ (*De ventis*), „O zemětřesení“ (*De terrae motu*),

„O kometách“ (*De cometis*), „O ohnivých atmosférických jevech“ (*De ignibus in aere existentibus*), „O blesku a hromu“ (*De fulminibus et tonitribus*), „O pozemských vodách“ (*De aquis terrestribus*) a „O Nilu“ (*De Nilo*). (Fuhrmann, 2002, s. 252 – 253)

Seneca ve svém díle rozděluje přírodovědné disciplíny na astronomii, meteorologii, geografii a geologii. Navazuje takto na Aristotela, který na rozdíl od starších filosofů přírody odděluje astronomii, která se zabývá hvězdným prostorem, od meteorologie, zkoumající oblast mezi Měsícem a Zemí. Největší prostor ve svém díle Seneca věnuje meteorologii, dvě z jeho knih se zabývají geografii a astronomii je věnována jen jedna část jeho díla. Zdá se, že nevyváženost zastoupení těchto oborů v Senekově díle je způsobena tím, že se převážně zabýval svými oblíbenými tématy, o kterých se domníval, že by mohly zaujmout i čtenáře jeho děl.

V Senekově přírodovědném díle nenacházíme nic objevného, jedná se převážně o shrnutí stávajících poznatků řeckých autorů, na které se v jednotlivých knihách odvolává, a to zejména v šesté a sedmé knize („O zemětřesení“ a „O kometách“). Z teorií řeckých autorů si vybral témata, která se mu jevila jako nejpříjemnější a doplnil je vlastními poznatky a pozorováními. Používá například zkušenosti vinaře jako důkaz, že pramenitá voda nepochází z deště. (Fuhrmann, 2002, s. 254)

Podle Seneky je člověk ve světě neustále obklopen nebezpečími, kterých se obává, a studium a znalost přírody osvobozuje člověka od zbytečného strachu. Tato nebezpečí představují zemětřesení, bouře a další meteorologické jevy. Znalost přírody nám ukazuje, že tyto jevy nejsou způsobovány vůlí trestajících bohů, ale že jsou na nich nezávislé. Poukazuje na spojení fyziky a etiky; etika učí o dějích na Zemi, kdežto fyzika zkoumá, co se děje na nebi. Zdůrazňuje také, že očištný vliv poznání přírody vede člověka k sebepoznání, vědomí vlastní nicotnosti a smrtelnosti. Pohrdá pomíjivostí všeho pozemského a nastavuje zrcadlo lidstvu, které propadlo přepychu a hýření.

Ve svém pojetí přírody navazuje Seneca především na Poseidóniův panteismus a ztotožňuje v něm boha s přírodou a kosmem. Veškeré přírodní jevy jsou v tomto pojetí poznatelné, jediné, co zatím zůstává tajemné a nepoznané, je vznik kosmu. Věřící v rozvoj poznání a další výzkum přírody, kdy bude objeveno to, co prozatím zůstává skryto.

Vis vitalis – životní síla, prostupuje podle Seneky všemi živými bytostmi i živly, a slučuje všechny přírodní procesy. Vzduch je nositelem životní energie, která spočívá v pnutí (*intentio*) způsobujícím veškerý pohyb, včetně pohybu světla a ducha. (Fuhrmann, 2002, s. 255)

Seneca ve svých „*Naturales questiones*“ stejně jako jiní antičtí autoři používá metafory, analogie a spekulace, nepracuje jako dnešní filosofové s jasně danými termíny, důkazy a závěry. Jeho styl je jasně literární, postrádá strohost a suchopárnost jiných antických autorů (jako je např. Plinius starší) a text je vypointovaný, stejně jako v ostatních jeho dílech. Pro oživení stylu využívá imaginárního partnera, se kterým diskutuje a argumentuje na dané téma. Používá také citáty slavných antických básníků, hlavně Ovidia a Vergilia.

Konsolce (útěchy)

U mnohých Senekových děl nevíme, ve kterém období jeho života byly napsány, jelikož málokteré jeho dílo odkazuje na konkrétní etapu jeho života, případně historickou událost z jeho doby. Jedním z mála Senekových děl, které jsme schopni poměrně přesně datovat, je spis „*Marcii o útěše*“ (*Ad Marciam de consolatione*), který vznikl pravděpodobně kolem roku 40 n. l. Jedná se o literární žánr, známý již z řecké filosofické literatury, kde byla útěšná řeč a útěšný list produktem řecké víry v přesvědčivost rozumových důvodů v ovládnání vůle a afektů. (Fuhrmann, 2002, s. 99) Tyto spisy bývají věnovány konkrétním osobám, které utrpěly nějakou újmu nebo ztrátu, většinou se jednalo o úmrtí blízkého člověka. Poukazují na pomíjivost času a lidské existence, na smrt jako východisko a nevyhnutelnost v osudu člověka: „Jestliže truchlíš pro mrtvého syna, je vinen ten čas, kdy se narodil, neboť již při narození mu byla oznámena smrt. S tím zákonem byl zplozen, ten úděl ho provázal již hned v matčině lůně.“ (Seneca, 1995, s. 89) Je to jedno z témat, která se táhnou celým Senekovým filosofickým dílem. Tento útěšný spis byl věnován Marcii, dceři historika Cremutia Corda, které zemřel syn Metilius. Jelikož však truchlila celé tři roky, Seneca se svými argumenty pokouší její utrpení zmírnit a vyjmenovává příklady rodičů, a to především z císařského domu, kteří klidně snášeli ztrátu svých dětí. Apeluje na rozum i city, kompozice jeho spisu je téměř psychotherapeutická. Zároveň chválí Marcii za odvalu (*virtus*) a odhodlanost, s jakou čelila dříve smrti svého otce a s jakou prosadila opětovné vydání jeho historického díla. (Fuhrmann, 2002, s. 101)

Dalším Senekovým a zároveň nejoceňovanějším útěšným dílem je spis „*Útěcha pro matku Helvii*“ (*Ad Helvia matrem de consolatione*). Toto dílo lze přibližně datovat kolem roku 42 n. l., jelikož bylo sepsáno v době jeho vyhnanství na ostrově Korsika. Seneca se v tomto spise pokouší pomoci své matce vyrovnat se s odloučením se synem.

Klade důraz především na rozumové důvody a nepřehání to s patosem. (Fuhrmann, 2002, s. 103)

V úvodu vyjadřuje svoji lásku, obdiv a oddanost k matce, oceňuje její morální vlastnosti, oddanost rodině a mravním zásadám. Vyjadřuje víru, že po mnohých těžkých zkouškách osudu (úmrtí matky, strýce, manžela a vnuků) bude schopna vyrovnat se i s dlouhodobým odloučením od svého milovaného syna, který byl poslán do vyhnanství. Zdůrazňuje, že pokud je člověk připraven na rány osudu, bude se s nimi lépe vyrovnávat. Poukazuje na to, že odloučení od domova a vlasti není nemožné překonat, naopak vyzdvihuje výhody života v ústraní a možnost věnovat se rozjímání: „A já věru jsem docela šťasten, poněvadž má mysl nejsouce zaměstnávána všedními věcmi má volno pro opravdovou práci.“ (Seneca, 1995, s. 69)

Naproti tomu spis „Útěcha Polybiovi“ (*Ad Polybiam de consolatione*), který je věnován vlivnému propuštěnci císaře Claudia, vyznívá spíše jako pokus vlichotit se zpět do přízně císaře a vymoci si povolení k návratu z vyhnanství. Toto dílo, které vzniklo přibližně v roce 43 n. l., bylo později považováno za prospěchářské, jelikož se zde Seneca přímo zmiňuje o naději, že jej císař ve svém milosrdenství povolá zpět do Říma. Císaři tady nepřímou lichotí slovy: „Nepřestanu ti stále připomínat císaře. Dokud on řídí svět a ukazuje, oč lépe se říše chrání dobrodiním než zbraněmi, dokud on vede lidské osudy zde na zemi, není nebezpečí, že bys pocítil nějakou ztrátu. U něho jediného je dost ochrany, dost útěchy ... Kéž ho bohové i bohyně dlouho světu zachovají!“ (Seneca, 1995, s. 154) A na jiném místě o císaři dodává: „Ať uklidní Germanii, ať otevře Britanii, ať slaví triumfy jako jeho otec, a nové! Že se na ně budu dívat i já, slibuje laskavost jeho srdce, jež z jeho ctností stojí na prvním místě. Zajisté mne tak nezavrhl, aby mě nechtěl k sobě povznést ...“ (Seneca, 1995, s. 155)

Filosofická díla

Největší část Senekova díla zaujímají filosofické spisy, v nichž řeší zejména psychologické a etické otázky. Část těchto spisů byla po jeho smrti uspořádána do dvanácti knih „Dialogů“ (*Dialogi*), převážně krátkých filosofických a etických pojednání. Seneka v nich po vzoru Epikúra používá formu listu přátelům či rodinným příslušníkům s výchovným a vzdělávacím obsahem. Tyto listy byly vytvořeny v poměrně dlouhém časovém úseku Senekova života, některé z nich nejsou zřejmě

skutečná korespondence, z některých je naopak patrné, že navazují nebo reagují na odpovědi druhé strany (např. Luciliovy listy). (Conte, 2008, s. 374)

Senekovy tři knihy „O hněvu“ (*De ira*) rozebírají vznik lidských vášní a způsoby, jak je zvládat. Toto dílo věnoval svému staršímu bratrovi Novatovi. Zdá se, že jeho bratr byl ke hněvu náchylný a údajně Seneku požádal, aby mu vyložil, jak má svůj hněv zvládat.

Autor v tomto díle v duchu učení stoy označuje hněv za kontroverzní stav afektu, reakci na skutečné nebo domnělé bezpráví a snahu způsobit původci tohoto bezpráví škodu. Stoikové hněv jakožto negativní emoci odsuzují, jelikož neodpovídá jejich ideálu apatie. Jedná se o nectnost, které je třeba se vyvarovat a je možné ji rozumově potlačit. Podle Seneky se hněv neslučuje s lidskou přirozeností, je škodlivý a člověk se jím nesmí nechat ovládat. (Fuhrmann, 2002, s. 107)

První dvě knihy tohoto díla vytvořil Seneca po zavraždění císaře Caliguly, třetí knihu již napsal během vyhnanství na Korsice. Caligulův příklad používá stejně jako příklady jiných antických panovníků a vojevůdců k popisu hněvu mocných a jeho projevů, což ostatně i on sám pocítil na vlastní kůži. Jako příčina hněvu je uváděno bezpráví (*iniuria*), i v trestním a občanském právu užívaný pojem, který představuje někým zaviněné objektivně protiprávní jednání. Pod tímto pojmem se může skrývat stejně tak loupež nebo poškození nějaké věci, jako urážka či ublížení na zdraví. Poškozená osoba pak na tuto situaci reaguje přehnaně hněvem, jehož projevy Seneca v úvodní části svého díla popisuje. Rozebírá podstatu hněvu a jeho zvrácenost, nabádá k jeho potlačování a staví se proti Aristotelovu předpokladu, že někdy je hněv užitečný, například v boji proti nepřítelům. Ve druhé knize se věnuje praktickým návodům na zvládání hněvu od profylaxe k terapii, podobně jako je to praktikováno v lékařství. Terapií se zabývá třetí kniha, ve které Seneca popisuje, jak se hněvu vyvarovat a osvobodit se od něj. (Fuhrmann, 2002, s. 108 - 111)

Seneca v této knize například uvádí, jakým způsobem by měl stoik reagovat na utrpenou křivdu: „Oč krásnější je odrazit všechny křivdy a urážky, jako by byl člověk chráněn neproniknutelným krunýřem! Pomsta je přiznání bolesti: není velký takový duch, který křivda ohne. Kdo tě urazil, je buď mocnější, nebo slabší než ty: jestliže je slabší, ušetři ho, jestliže je mocnější, ušetři sebe.“ (Seneca, 1999, s. 82)

Nabádá také ke každodennímu sebezpytování, které i on sám v praxi provozoval. (Copleston, 2014, s. 571 – 572) Toto duševní cvičení spočívalo v přesvědčování sama sebe o pravé hodnotě věcí a směřovalo k dosažení klidu a potlačení negativních emocí.

Ve stoickém pojetí se ovšem jedná v podstatě o všechny druhy invazivních emocí, jelikož ideálem je pro stoika klid a umírněnost.

V závěru díla Seneca radí bratrovi, aby nepromarnil zbytek již tak krátkého lidského života hněvem: „Zatím, dokud dýcháme, dokud jsme mezi lidmi, cvičme se v lidskosti. Nebuďme pro nikoho předmětem strachu, nebuďme pro nikoho nebezpečím. Pohrdejme škodami, křivdami, nadávkami, trýzněmi a velkodušně snášejme krátké potíže. Zatímco se rozhlížíme, jak se říká, a otáčíme, je tu smrt.“ (Seneca, 1999, s. 118)

Dílo „O hněvu“ se setkala se značným ohlasem i u křesťanských autorů, kteří rozdělovali hněv na lidský a božský, přičemž ten lidský byl hodný opovržení a kvalifikoval se mezi smrtelné hříchy, kdežto hněv božský byl podle bible projevem Boží spravedlnosti. (Fuhrmann, 2002, s. 112 – 113)

Ideál mudrce, který se vyznačuje vnitřní stálostí a netečností vůči nepřízni osudu, rozebírá Seneca v trojici dialogů, které věnoval svému příteli Anneaovi Serenovi. Jedním z nich je esej „O stálosti mudrce“ (*De constantia sapientis*), jejíž obsah lze charakterizovat podtitulem díla: „O tom, že mudrc neutrpí ani urážku, ani křivdu“ (*Nec iniuriam nec contumeliam accipere sapientem*). Seneca v úvodu odpovídá na Serenův dopis, v němž popisuje své slabosti a nejistoty, rozebírá je a navrhuje řešení problémů. Jedná se opět o jakousi psychoterapii. Seneca poskytuje příteli rady, jak potlačit vnitřní prázdnotu, nudu a neklid. (Fuhrmann, 2002, s. 224) Vysvětluje rozdíl mezi urážkou (*contumelia*) a vážnějším přečinem, tedy křivdou (*iniuria*). Dále radí, jak v praxi na urážky reagovat a jak se jimi nenechat ovlivnit. Mudrc podle Seneky nemůže nic ztratit, jelikož nepodléhá vrtochům Štěstěny a jeho jediným skutečným majetkem je ctnost, která je neporušitelná a neotřesitelná: „A tak mudrc neztratí žádnou věc, jejíž ztrátu by pocíťoval bolestně, neboť v jeho majetku je jediné ctnost, a z ní nemůže být nikdo vyhnán. Ostatního užívá jen z milosti; koho by se dotklo, kdyby byl připraven o něco, co mu nepatří?“ (Seneca, 1999, s. 209)

Druhá z esejí, dopisový dialog „O duševním klidu“ (*De tranquillitate animi*) se věnuje zachování duševní vyrovnanosti a způsobům, jakými ji lze dosáhnout. Seneca v odpovědi na krátký dopis radí příteli Serenovi, jak se vyrovnat s neklidem a nestálostí, otupělostí a omrzlostí, závistí a nepřejícností. Doporučuje věnovat se politice a veřejnému životu, v rovnováze se životem v ústraní, věnovaným studiu a sebezdokonalování. Neizolovat se od okolního světa, ale usilovat o ctnost všemi prostředky. Zdůrazňuje nutnost zkoumat sama sebe, svoje sklony a nadání, odhadnout

své schopnosti a věnovat se činností, které můžeme zdárně dokončit. Obklopit se věrnými přáteli, spolehlivými a oddanými, udržovat si dobrou náladu. Netrápit se kvůli věcem, které nedokážeme změnit, netoužit po nedosažitelném, s rozumem snášet protivenství a nestálost osudu a nebát se smrti.

„V každém způsobu života najdeš potěšení, zotavení a radosti, dáš-li si záležet na tom, abys své potíže raději považoval za bezvýznamné, než aby sis je ošklivil.“ (Seneca, 1999, s. 250)

Třetí esejí, věnovanou Serenovi, je dílo „O zdrženlivosti“ (*De otio*), nazývané též „O životě v ústraní“, které vzniklo pravděpodobně až po autorově odchodu z veřejného života za Neronovy vlády. Seneca, donucen politickými okolnostmi, dobrovolně odešel do ústraní, a přednosti tohoto způsobu života mudrce ponořeného do hloubavé samoty v tomto díle vyzdvihuje. (Conte, 2008, s. 371 – 372)

Svému staršímu bratrovi Seneca věnoval i další spis nazvaný „O blaženém životě“ (*De vita beata*). Toto dílo, psané podobně jako řada dalších jeho esejů formou dialogu, se zabývá otázkou, jakým způsobem souvisí štěstí s bohatstvím a hmotným majetkem. Seneca tvrdí, že není důležité, jestli je člověk majetný, ale nesmí se nechat tímto majetkem ovládat. Naopak majetek mu může pomoci dosáhnout ctnosti a štěstí. Vzhledem k Senekově tehdejší finanční situaci jde ale především o obhajobu jeho vlastního obrovského bohatství, které nashromáždil díky vlivnému postavení u dvora. Čelil totiž tehdy četným obviněním, že on sám nežije podle ideálů, které hlásá. (Conte, 2008, s. 371)

Hned v úvodu díla Seneca definuje blažený život slovy: „Blažený je tedy takový život, který je ve shodě se svou přirozeností, a takového života můžeme dosáhnout, jen když máme mysl za prvé zdravou, a to tak, že má své zdraví v trvalém vlastnictví, a za druhé silnou a ráznou, podivuhodně trpělivou, přizpůsobenou okolnostem, a kromě toho starostlivě, avšak ne úzkostlivě dbající o své tělo a o to, co k němu náleží, pečlivě se starající o ostatní věci patřící k životu, avšak bez obdivu ke kterékoli z nich, připravenou užívat darů Štěstěny, avšak ne jim otročit.“ (Seneca, 1999, s. 122) Mudrc tedy nemusí odmítat dary, kterých se mu dostává, pokud je užívá rozumně.

Seneca dále uvádí rozdíl mezi vznešeností ctnosti (*virtus*) a nízkostí rozkoše či požitku (*voluptas*), přičemž mudrc musí dát jednoznačně přednost mravním hodnotám před požitky. Ctnost označuje zároveň jako poslušnost vůči bohu a dokonalému mudrci, který chce žít šťastně, by mělo záležet pouze na ní.

Přes všechnu kritiku jeho současníků je však jisté jedno: Seneca dost dobře nemohl odmítnout dary a statky, které mu císař Nero udělil, jelikož by se tak zbavil možnosti ovlivňovat a usměrňovat ho. Na závěr díla tak Seneca radí svým odpůrcům, aby nejprve zkoumali vlastní chyby a nedostatky a teprve pak soudili ostatní. (Fuhrmann, 2002, s. 205 - 208)

Paulinovi, správci zásobování a příbuznému jeho druhé manželky, Seneca věnoval své dílo „O krátkosti života“ (*De brevitae vitae*). Zabývá se zde otázkou krátkosti a pomíjivosti lidského života, který většinou promarníme malichernými starostmi, jelikož nejsme schopni pochopit jeho podstatu. Život člověka často uplyne v neřestech, chamtivosti, přelétavosti a nudě. Takový život se nevyhnul ani řadě významných mužů, jejichž příklady zde Seneca uvádí (císař Augustus, Marcus Cicero). Není důležité být pouze činorodý (například hrát pilně v kostky), ale důležité je zabývat se smysluplnou činností. Důležitá je uměřenost a moudrost:

„Nejkratší a nejneklidnější život je život těch, kteří zapomínají na minulost, zanedbávají přítomnost a bojí se budoucnosti.“ (Seneca, 1999, s. 175)

Spis „O prozřetelnosti“ (*De providentia*), opět psaný jako dialog, věnoval Seneca příteli Luciliovi podobně jako známější Listy. Zabývá se otázkou božeho záměru podrobovat člověka zkouškám a prověřovat jejich ctnost: „Chodit bezpečnou cestou je znakem člověka nízkého a líného, ctnost kráčí po vrcholcích.“ (Seneca, 1999, s. 198) Jako přesvědčený stoik uznává řád vesmíru řízený rozumem (*logos*) a místo člověka v něm. Člověka podle něj ovládá osud, který je pevně stanoven nejen pro lidstvo, ale i pro bohy.

Kromě již zmíněného Senekova díla dvanácti „Dialogů“ se do současnosti dochovala další tři samostatná filosofická díla. Jedná se o spisy „O dobrodiních“ (*De beneficii*), „O laskavosti“ (*De clementia*) a „Etické listy Luciliovi“ (*Epistulae morale ad Lucilium*).

V rozsáhlém epickém pojednání „O dobrodiních“ (*De beneficii*) se Seneca věnuje etice obdarování jak z pohledu dárce, tak obdarovaného. Toto téma se snažil zpracovat systematicky, používá ale i řadu ilustrativních příkladů a odboček, popisuje vzory ctnosti a neřesti v tehdejší společnosti. Dílo sestává ze sedmi knih, první dvě tvoří systematickou část díla, ve které definuje dobrodiní a způsob jeho prokazování. Ve zbývajících dvou knihách v části kasuistické se Seneca zabývá jednotlivými problémy, které s dobrodiními souvisejí (vděčnost, nevděčnost, odvolatelnost dobrodiní a prokazování dobrodiní v rámci rodiny). (Fuhrmann, 2002, s. 251)

V první knize Seneca dobrodiní definuje jako čin laskavosti, přinášející radost dárci i obdarovanému bez ohledu na jejich vzájemný vztah, doslova říká: „Co je tedy dobrodiní? Laskavé jednání působící radost a pociťující radost z tohoto působení uplatňujícího se v tom, co člověk činí ochotně a ze spontánního sklonu. Proto nezáleží na tom, co se dělá nebo co se dává, ale s jakým úmyslem, neboť dobrodiní nespočívá v tom, co se dělá nebo dává, ale v úmyslu toho, kdo něco dává nebo dělá.“ (Seneca, 1992, s. 26)

Dobrodiní se nemá poskytovat ze zjištěných důvodů. Poskytnutím dobrodiní vzniká u obdarovaného mravní závazek, vyvolávající vděk. Jako nectnost své doby popisuje nevděčnost, která kazí mezilidské vztahy a je zavrženíhodná. Dobrodiní podle něj nelze vynutit právem, mělo by být dobrovolné, pouze fungující v právním rámci. Novátorská byla v té době Senekova myšlenka, že i otrok může poskytnout dobrodiní či službu svému pánovi, což odpovídá podstatě stoického myšlení. Odděluje tak dobrodiní (*beneficia*) od povinností (*oficia*). (Fuhrmann, 2002, s. 249 – 250)

Seneca toto dílo sepsal v době, kdy v Římě panovaly chaotické politické a společenské poměry a bylo spíše podněcující od filosofa poukázat na vhodnost a nutnost konání dobra na cestě člověka ke ctnosti. (Sakal, 2003, s. 3)

Ze Senekova díla „O dobrotivosti“ (*De clementia*) se nám zachovala pouze první kniha a fragment knihy druhé. Název tohoto díla býval také překládán jako „O laskavosti“. Seneca ho věnoval císaři Neronovi, ke kterému se v tomto spise obrací a pokouší se pro něj nastínit jakýsi politický program, ideál ctnostného a laskavého absolutistického panovníka. Tento model vládnutí odpovídal také nejlépe pojetí světového řádu ve stoické filosofii, kterému vládl rozum. Jelikož v tomto modelu vládnutí nelze panovníka a jeho činy korigovat zvenčí, je nezbytné pěstovat jeho svědomí, ušlechtilost a dobrou vůli, aby se tento vladař nestal tyranem. Osvícený panovník by měl svůj vztah k poddaným řídit především ctností, pomocí níž by dosáhl jejich přízně. Seneca chtěl dosáhnout dobré vlády za pomoci mravní výchovy budoucího panovníka, a to především pomocí filosofie, která by měla být vůdčím principem politiky a řízení státu. Prosazoval také důležitost senátu pro rovnováhu moci a harmonické řízení státu. (Conte, 2008, s. 373)

Věnuje se také vysvětlení pojmů odpuštění, soucitu a laskavosti a zdůrazňuje důležitost pochopení principů jejich správného užívání při rozhodování vladaře. (Seneca, 1999, s. 283 – 286) Na příkladu císaře Augusta ukazuje Neronovi, jaké nejdůležitější vlastnosti a ctnosti by měl panovník mít: během své vlády se naučil

shovívavosti, velkodušnosti, umírněnosti a laskavosti. Tyto vlastnosti mu zajistily nejen stabilní vládu, ale i oblibu a přízeň lidu. Seneca také varuje mladého císaře před náladovostí, krutostí a hněvem: „Žádná sláva, Nerone, nevzejde vladaři z krutého zákroku (...), avšak naproti tomu mu vzejde převeliká sláva, jestliže svou sílu ovládne, jestliže mnoho lidí vyrve hněvu jiných lidí a nikoho nevydá napospas svému hněvu.“ (Seneca, 1999, s. 306)

Rozsáhlým dílem pozdního období Senekovy tvorby, zabývajícím se otázkami morálky a praktického uplatnění stoické filosofie v každodenním životě, je soubor „Etické listy Luciliovi“ (*Epistulae morales ad Lucilium*). Z celého díla se zachovalo celkem 124 listů, které vznikly pravděpodobně mezi lety 62 – 65 n. l. a byly adresovány Senekovu příteli Luciliovi Iuniorovi. Tento velmi vzdělaný politik, filosof a literát byl v tomto období správcem římské provincie na Sicílii. Tomuto příteli věnoval Seneca také svůj dialog „O prozřetelnosti“ (*De providentia*).

Vzhledem ke struktuře dopisů se pravděpodobně jednalo o skutečnou korespondenci, alespoň ve většině případů, ale je také jisté, že byly určeny i literární veřejnosti. (Seneca, 1987, s. 264) Příkladem pro sepsání filosofických listů se Senekovi stal Epikúros, který používal žánr korespondence pro výchovné a vzdělávací působení na čtenáře. Tato dopisová forma, použitá i Ciceronem a Pliniem mladším, se jevila jako přístupnější a účinnější než mentorství. Je součástí duchovního vzdělávání v etických tématech, Seneca zde používá mírný laskavý tón a na příkladech ze skutečného života rozvádí etické úvahy až k pointě. (Conte, 2008, s. 374 - 375)

Listy se zabývají různými etickými problémy, témata jednotlivých dopisů však spolu nesouvisí. Seneca v listech aplikuje stoickou etiku na řešení praktických problémů, ale nepoužívá zde svůj obvyklý rétorický styl jako v jiných dílech, nýbrž umírněně vykládá a medituje na různá témata. Zabývá se nezávislostí člověka na okolním světě, jeho vnitřní nedotknutelností, přijímáním všeho, co mu život přináší. Člověk by se neměl příliš poutat ke svým pozemským statkům, ale ani je odmítat, jelikož musí být připraven na to, že mu mohou být osudem odňaty. Podle Seneky právě uprostřed světa lze osvědčit nezávislost na něm; oslavuje život v ústraní a dosažení vnitřní svobody. (Fuhrmann, 2002, s. 261 – 262)

Věnuje se například také otázce vůle a chtění ve vztahu k mravnímu charakteru člověka. Pokud člověk chce, může dosáhnout ctnosti. Seneca odlišuje konání s čestným, případně zbožným záměrem (*voluntas*) a prosté, obecné chtění (*velle*). Pokud má člověk

správný druh mravního charakteru, chce konat správné věci ze správných důvodů. (Rist, 1998, s. 236 – 237)

Častěji se zde také objevuje téma smrti, což bylo zřejmě ovlivněno Senekovým stářím. Jak Seneca uvádí ve stém tříadvacátém listu: „Smrt není zlo. ‚A co je tedy smrt‘, zeptáš se. Je to jediná spravedlnost v lidském pokolení.“ (Seneca, 1987, s. 242)

5.1.3 Senekovo pojetí stoické filozofie

Senekova filosofie není objevná nebo novátorská, ale rozvíjí myšlenky jeho předchůdců nejen ze stoické školy, ale také Pythagora, Epikúra nebo kyniků pro praktický život, a to především v oblasti etiky a morálky, mezilidských vztahů, svobody, rovnosti a duševní vyrovnanosti. Dalším částem stoické filosofie – logice a teorii poznání – věnuje Seneca mnohem menší pozornost. V jeho díle převládají problémy morálky. (Asmus, 1986, s. 476)

Seneca klade důraz především na praktickou stránku filosofie – etiku. Nezabývá se obšírně teoretizováním o povaze etiky, ale zkoumá hlavně ctnosti v praxi a jak jich docílit. Filosofii v této souvislosti chápe jako prostředek k dosažení ctnosti. Etiku pro něj představují pevná životní pravidla. Již od svého mládí dával přednost pevné stoické morálce, na čemž měl jistě svůj podíl jeho učitel Attalos, který svým následovníkům kázal proti bohatství a rozmařilosti.

Seneca žil ve zdánlivém rozporu se svým filosofickým přesvědčením. Byl velmi bohatý, angažoval se v politice a v určitém životním období měl také značný vliv u dvora. To ovšem neodpovídalo jeho krédu mudrce, žijícího v ústraní a vyznávajícího střídmost. Ale i přes své pohádkové bohatství se Seneca snažil žít skromně a dodržovat jistou míru zdrženlivosti. Jak sám sebe charakterizuje ve spise „O duševním klidu“, není a ani nebude pravým mudrcem, ale bude se vždy snažit přiblížit se tomuto ideálu. V Listech Luciliovi uvádí, že nepije víno, nenavštěvuje lázně, nepoužívá vonné masti a zříká se požívání některých lahůdek (jmenuje zde ústřice a houby). (Fuhrmann, 2002, s. 48) Bohatství podle něj není žádné dobro, jeho mudrc nemiluje bohatství, ale umí je využít, aniž by se jím nechal ovládat a zbytečně je neodmítá.

Ideálem v jeho pojetí je mudrc, který vyznává ctnostný život, svobodu a nebojí se smrti. Miluje život v ústraní, oceňuje klid, ale nevyhýbá se společenským

povinnostem. Jeho slova jsou vždy v souladu s jeho činy, ovládá své vášně a pohrdá rozkošemi. Trpělivě snáší vše, co mu život přináší a nechová k němu lásku ani nenávisť.

Ctnost definuje Seneca především prostřednictvím jejího protikladu - rozkoše. Její projevy a negativní vliv na člověka rozebírá v řadě svých děl, zejména v pojednáních „O duševním klidu“, „O blaženém životě“ a vrací se k němu jako k jednomu z témat také v „Listech Luciliovi“.

Na rozdíl od filosofů staré a střední stoy ale Seneca neodsuzuje lidské neřesti příliš příkře, s rozvahou argumentuje proti nim a navrhuje cesty k jejich potlačení a k dosažení nápravy. Projevuje se jako velmi dobrý znalec lidské povahy, shovívavý posuzovatel a trpělivý učitel.

Žít blaženě podle Seneky znamená žít v souladu s přirozeností, být svobodný, nestát se otrokem vnějších vlivů a vášní, nechat se vést rozumem a věděním a těšit se ze ctnosti. (Seneca, 1999, s. 127) Pravé štěstí (*eudaimonia*) spočívá ve ctnosti, která pomáhá člověku uvědomit si, co je dobré a co zlé, a toto rozlišení je důležitým předpokladem pro šťastný život. Skutečné štěstí vychází z nitra člověka a lze jej podle stoického učení dosáhnout pomocí duševních cvičení v každodenním sebezpytování, jejichž cílem je zvládnout vášně a emoce. Toto duševní cvičení, které Seneca sám provozoval, byl jakýsi druh terapie, kterou na několika místech popisuje v Listech Luciliovi. Ti, kteří byli v tomto morálním boji úspěšní, přibližují se k moudrosti a dokonalé ctnosti. (Copleston, 2014, s. 571) Cílem stoika je dosáhnout stavu osvobození od vášní (*apatheia*).

V oblasti potlačování vášní věnuje Seneca zvláštní pozornost hněvu, jak jej udržet na uzdě a vymýtit, nebo alespoň ovládnout. Podle míry hněvu a povahy člověka rozlišuje hněv menší, který je méně škodlivý a lze jej navenek projevit, a hněv velký, který je třeba potlačit. Hněv podle Seneky škodí nejen duši, ale i zdraví. Na rozdíl od Aristotela, který označuje hněv za užitečný a mnohdy ušlechtilý, Seneca považuje hněv za nebezpečný a doporučuje ho léčit. Je podle něj projevem nevyváženého ducha, ctnostný člověk se vydráždit k hněvu nenechá. Hněv je třeba již v zárodku potlačit, aby nedošlo k jeho projevům. U mocných považuje hněv za obvyklý a také obzvlášť nebezpečný, jelikož často vede k velké krutosti, barbarským trestům a násilnostem. (Seneca, 1999, s. 94 – 101)

Zvláštní důraz Seneca klade na duševní vyrovnanost, duševní klid (*tranquillitas*). Popisuje jej jako příjemný stav vyrovnanosti, kterého lze dosáhnout potlačením náladovosti, nespokojenosti a omrzlosti. Jako terapii proti těmto stavům

mysli doporučuje účast ve veřejném životě a v politice, stát se užitečným ve společnosti, ale zároveň nepodléhat přílišné ctižádostivosti, neboť člověk vykoná největší činy v ústraní. Je třeba nalézt rovnováhu mezi veřejným životem a soukromím, věnovat se studiu a pečlivě vybírat své přátele. (Seneca, 1999, s. 238 – 239)

Velkým Senekovým tématem, kterému věnoval jedno celé samostatné filosofické dílo, je poskytování dobrodiní (*beneficia*) a s ním související problematika vděku a nevděku. Dobrodiní definuje jako laskavý čin, přinášející radost dárci i obdarovanému. Obdarování chápe jako druh povinnosti a vděk jako závazek. Přesto tvrdí: „Bez ohledu na nevděčníky nepřestávejme konat dobro.“ (Seneca, 1992, s. 19)

Věnuje se také otázce osudu a určenosti, jejichž zákonitostmi je řízen lidský život i bohové. Dobrý člověk je neustále zkoušen osudem, ale tyto zkoušky jej posilují, zocelují a upevňují jeho ctnost. Člověk se však nemá stát otrokem osudu, jen tak se stane svobodným.

Ve svých dílech se Seneca často zabývá tématy smrti a sebevraždy. Jeho názory jsou z pohledu dnešního člověka jen těžko pochopitelné, ale ve starověku byla sebevražda za určitých okolností přijatelná a ospravedlnitelná. Zejména pro stoika se jednalo o typický čin, který byl v jejich filosofii jedním z hlavních předmětů zájmu. V antickém Římě známe řadu významných stoiků, kteří sebevraždou ukončili svůj život, a to jak dobrovolně, tak z donucení, jako například sám Seneca. Ten považoval sebevraždu za vrcholný projev svobody člověka a tento postoj byl obvyklý již u stoických filosofů staršího období. (Rist, 1998, s. 243) V „Listech Luciliovi“, konkrétně ve čtyřiadvacátém listu, se Seneca věnuje problému strachu ze smrti a doslova uvádí: „Věř mi, Lucilie, netřeba se tolik bát smrti, když se jejím dobrodiním všechen strach skončí.“ (Seneca, 1987, s. 39) Na jiném místě praví: „Dobře zemřít znamená uniknout nebezpečí špatného života.“ (Seneca, 1987, s. 105)

Člověk se podle Seneky více obává pomyšlení na smrt než smrti samotné, roli v tom hraje především přirozený pud sebezáchovy a sebeláska, která je každému člověku vlastní. Proto je třeba se na smrt připravovat a očekávat ji s klidnou myslí upevněnou duševním cvičením, být vyrovnaný a ukázněný. Smrt je třeba snášet klidně stejně jako život, ani jej příliš nemilovat, ani příliš nenávidět. Stejně jako žít život, i skoncovat se životem je třeba s rozvahou: „I když rozum radí skoncovat se životem, nesmí se takové nutkání brát bez rozvahy ani ukvapeně. Silný a moudrý muž nesmí ze života utéci, smí jen odejít. A především je třeba vyhnout se onomu citu, který ovládl

mnohé lidi, chorobné touze po smrti.“ (Seneca, 1987, s. 42) Smrt označuje Seneca jako osvobození od všech bolestí, jako návrat do klidu, ze kterého jsme při narození vzešli. Smrt není ani dobrá, ani zlá, ale není ničím a všechno v nic obrací. Ve smrti tedy již neexistuje neštěstí ani strach, nejsou zde žádná trápení, touhy nebo neklid z budoucnosti. (Seneca, 1995, s. 112)

S úvahami o smrti úzce souvisí otázka nesmrtelnosti lidské duše. Seneca se přiklání k názoru, že duše je nehmotná a věčná, člověk se během svého pozemského života připravuje na život věčný. V nesmrtelnost ale přesvědčivě nevěří. Není rozhodnutý o tom, zda smrtí vše končí, či přechází do jiného rozměru. Tímto názorem se nijak neliší od ostatních filosofů své doby, jako jsou například Tacitus, Quintilianus nebo Plinius starší. (Fuhrmann, 2002, s. 274 – 275)

Jako jediný z římských stoických filosofů se zabýval také otázkami přírodní filosofie a přírodními vědami. Studium přírody považuje za důležité nejen pro samotné její poznání, ale také z praktického hlediska. Přírodní jevy a katastrofy často používá k moralizujícím závěrům. (Copleston, 2014, s. 569)

Ve své filosofii se drží materialistického názoru, že vše je tělesné, lidská duše i bohové. Duši si představuje jako materiální teplý dech, podobně jako *pneuma* řeckých filosofů. Je to zároveň klid sám o sobě a také oblast neustálého boje za osvobození od hmoty.

Ve fyzice vycházel z Hérakleita a jeho prvotního nikdy neuhasínajícího ohně, který ve své nejčistší podobě přebývá v nebi a čím více se při svém sestupu z nebe přibližuje k zemi, tím více se stává pevným a v zemi posléze vychladne a zkamení. V oblasti bytí pokládá bohy, prozřetelnost, osud a přírodu za totožné. V jeho pantheistickém pojetí je kosmos společný pro lidstvo i bohy. Bůh je pro Seneku hmotný (oheň) i nehmotný (idea, rozum, tvůrčí síla). Trestem za odpadnutí světa od pravdy je světový požár, ve kterém tento svět zaniká a zůstává pouze dobro. Nejde však o hněv bohů, ale o přírodní zákony. Zároveň však Seneca věří, že lidský osud je řízen hvězdami, věří ve věštění a filosoficky je zdůvodňuje. (Asmus, 1986, s. 476 – 478)

5.2 Epiktétos

5.2.1 Životopis

Filosof Epiktétos z Hierápole, žák římského filosofa Musonia Rufa, se narodil ve Frygii, v dnešním tureckém Pamukkale, kolem roku 50 n. l. a o jeho životě máme jen velmi málo informací. Víme o něm, že žil v Římě jako otrok a jeden z členů tělesné stráže císaře Nerona (Copleston, 2014, s. 572). Po úrazu nebo nemoci z dětství měl pochroumanou nohu a kulhal. Jeho pán Epafrodítos, propuštěnec a bývalý tajemník císaře Nerona, u Epiktéta objevil sklony k filosofii a nechal jej navštěvovat přednášky Musonia Rufa z Volsinií. Tento filosof se zabýval převážně etickými normami praktického života, problematikou rodinných vztahů a podporoval rovnoprávnost pohlaví ve vztahu ke vzdělání. (Hoff, 2004, s. 163)

Někdy mezi lety 89 – 93 n. l. (zdroje se v těchto datech rozcházejí) byli na rozkaz císaře Domitiána z Říma vypovězeni filosofové a spolu s nimi i Epiktétos. Ten se v období kolem roku 94 n. l. usadil v městě Níkopolí v Epeiru na severozápadě Řecka a založil si tam filosofickou školu. V tomto městě vyučoval a žil pravděpodobně až do své smrti.

5.2.2 Epiktétovo filosofické dílo

Během svého života Epiktétos po vzoru Sókrata nese-psal žádné filosofické pojednání a nezanechal po sobě ani žádné jiné psané texty. Ve své filosofické škole měl ale naštěstí řadu vnímavých žáků. Jeden z nich, Flavius Arrianus z Nikomédie, který se nakonec nestal filosofem, ale historikem a autorem díla o Alexandru Velikém pod názvem „Alexandrova anabáze“ (Epiktétos, 1972, s. 14), pozorně poslouchal a zapsal jeho přednášky. Ze svých zápisků následně sestavil celkem osm knih. Z tohoto díla, nazvaného „Rozpravy“ (*Diatribai*), se bohužel dodnes zachovaly pouze čtyři knihy. Kromě „Rozprav“ sestavil Arrianus ještě stručný souhrn Epiktétových filosofických názorů, jakýsi výtah z jeho přednášek, „Rukojet“ (*Encheridion*).

Dílo „Rukojet“ představuje průřez Epiktétovými myšlenkami a návody, jak správně žít, které jsou formulovány stručně formou naučení a dialogů na příkladech

ze života a z filosofových přednášek. Tato východiska jsou pak rozpracována podrobněji v „Rozpravách“.

Hned v úvodu Epiktétos rozebírá, co je a co není v naší moci a jakým způsobem má člověk tyto věci rozlišovat. Má žít v souladu s přírodou, nemá se nechat zneklidňovat strachem ze smrti, neboť smrt není hrozná, ale strach z ní ano. Člověk má používat a rozvíjet svůj rozum, obracet se k sobě samému a zkoumat své schopnosti, vytvářet si svůj pohled na svět, snášet klidně vnější vlivy, nechtít věci, které nejsou v jeho moci. Přijímat a přizpůsobit se dění v přírodě, vzít je za své a pak bude žít šťastně.

Nemá usilovat o věci, které mu nejsou vlastní a pokud o něco přijde, něco ztratí, nás hodnotu jen takovou, jakou jim připustíme. Proto pokud nám bude něco ukradeno, máme se k tomu stavět, jakoby to bylo odejmuto někomu cizímu. Tím se oprostíme od pocitu škody a křivdy, jelikož záleží jen na našem názoru, zda si tuto škodu připustíme. Věcmi, které nejsou v naší moci, máme pohrdat, nezávidět ostatním dosaženou moc či úřad, netoužit po něčem, k čemu nemáme předpoklady.

Člověk má zůstat svobodným, plnit jen ty úkoly, na které stačí, aby je plnil dobře. V touze po vědění má být vytrvalý, nepodbízet se, netrápit se nedostatkem vážnosti a svojí bezvýznamností. Sloužit bohům na základě správných představ o nich, jelikož vládnu dobře a spravedlivě. Ve vztahu k ostatním lidem má člověk hovořit jen v nutných případech a stručně. Nemá hovořit o všedních věcech, pomlouvati jiné lidi a s cizími lidmi raději nemluvit vůbec. Nehovořit o filosofii s těmi, které to nezajímá a hovorům s nevzdělanci se raději vyhýbat, aby se nesnížil na jejich úroveň. Nemá cenu hájit se před pomlouvou, je lépe říci o pomlouvači: „To nejspíš nevěděl o ostatních vadách, které ještě mám; jinak by byl nemluvil jenom o těchto.“ (Epiktétos, 1972, s. 41)

Dále Epiktétos poskytuje řadu rad, jak by se měl člověk chovat v běžných životních situacích, aby si zachoval svoji důstojnost, mravní pevnost, skromnost, zdrženlivost, cudnost a umírněnost. Ženám radí, aby si vydobýly úctu řádným a počestným životem. Filosof by se neměl chlubit tím, že je filosofem, jelikož tato skutečnost by se měla projevit skrze jeho činy. „Stanovisko a znak filosofa: Všechn svůj prospěch i škodu očekává od sebe sama.“ (Epiktétos, 1972, s. 46)

V „Rozpravách“ se Flavius Arrianus rozepisuje podrobněji o Epiktétových radách, obsažených ve stručné „Rukojeti“. Texty zaznamenaných přednášek se dotýkají řady filosofických problémů z pohledu stoické etiky, aplikovaných většinou

na konkrétní životní situace a problémy, ilustrovaných příklady a podpořených odkazy na Epiktétovy předchůdce a filosofické vzory.

Úvod je na stejné téma jako v „Rukojeti“, pouze obširnější a na příkladech rozvedená tematika věcí v naší moci a věcí mimo ni. Uvažuje také o tom, proč bohové takto věci rozdělili, co bylo jejich záměrem a jakou roli hraje člověk v božském plánu.

Věnuje se také tomu, co je v rozporu a co ve shodě s rozumem, jak je toto dělení subjektivní a závisí na vzdělání člověka, a jak je tento schopen posoudit, co je rozumné a co ne. Člověk by měl žít ve shodě se svojí životní úlohou, nepoddávat se strachu, používat rozum a nevzdávat se snahy po dosažení dokonalosti.

Zabývá se také otázkou svobody člověka v rámci působnosti boží vůle a dle přírody. „Neboť svoboden je ten, komu se všechny věci dějí podle jeho vůle a komu nikdo nemůže překážet.“ (Epiktétos, 1972, s. 83) Člověk se nemá nechat vyvést z míry věcmi, které nejsou v jeho moci, ale přizpůsobit se tomu, co je v souladu s přírodou. Nevědomost je příčinou lidských chyb, proto je třeba se vzdělávat, používat svůj rozum a naučit se aplikovat obecné pojmy v praxi. Uvádí zde Sókratovu myšlenku, že „život bez zkoumání nestojí za to, aby jej člověk žil.“ (Epiktétos, 1972, s. 111)

Klade si také otázku, v jakých situacích člověk pociťuje strach. Jsou to děje a věci, které nejsou v jeho moci, zejména spojené s bolestí a smrtí. „Neboť hrozná není smrt nebo bolest, nýbrž strach z bolesti nebo ze smrti.“ (Epiktétos, 1972, s. 126) Doporučuje, abychom byli ve věcech mimo naši vůli důvěřiví a ve věcech, které jsou v naší moci obezřetní.

Podstatu boha ztotožňuje s dobrem, rozumem, věděním a správným myšlením. Člověk má v sobě podle Epiktéta část boha, jelikož je nejvyšší z živých bytostí a odlišuje se od ostatních tvorů rozumem. Tento rozum a získané vědomosti člověka osvobozují. Má se cvičit ve ctnosti, v rozlišování dobrých věcí od špatných, být řádným a dobrým člověkem. Překážky má brát jako výzvu prověřující jeho schopnosti, má pěstovat své dovednosti a rozvíjet je. Nesmí podléhat žádostem, má jednat řádně a rozvážně, rozvíjet vazby v rodině a společnosti. „Nahraď tedy všechny ostatní radosti onou, která vyplývá z vědomí, že posloucháš boha a že nikoliv slovy, nýbrž skutky plníš povinnosti řádného a dobrého muže.“ (Epiktétos, 1972, s. 279)

Závěrem shrnuje: „... pokud se týká našeho chtění, máme bedlivě dbát toho, aby se řídilo danými podmínkami, aby sledovalo obecný prospěch a aby bylo přiměřené ceně každé věci; žádostí se máme nadobro zdržovat a žádné z věcí, které nejsou v naší moci, se nemáme vyhýbat.“ (Epiktétos, 1972, s. 364)

5.2.3 Epiktétovo pojetí stoické filozofie

Epiktétova filosofie byla nejvíce ovlivněna původními stoiky z období staré stoy, především Chrysippem z Tarsu, jehož myšlenky ve svých přednáškách rozvíjí. Vycházel také z názorů jiných filosofických směrů; inspirovala ho kynická škola a s úctou se vyjadřoval o Sókratovi, jehož byl nadšeným obdivovatelem. Nesouhlasil se skeptiky a epikurejci.

Zajímala ho především etika; ostatními disciplínami stoické filosofie, jako je například logika nebo fyzika, se zabýval, pouze pokud souvisely právě s etikou. Jeho filosofie je hlavně praktická, zjednodušeně ji chápe jako nástroj k dosažení ctnosti a blaženosti.

Podle Epiktéta jsou záležitosti představ a vůle v naší moci, kdežto jiné věci, jako zdraví a bohatství, nikoliv: „V naší moci je soud, chtění, žádost, nechuť a jedním slovem všechno, co jest naše činnost; v naší moci není tělo, majetek, dobrá nebo špatná pověst, úřední hodnosti, jedním slovem všechno, co není naše činnost. A co jest v naší moci, je od přírody svobodné, nepodléhá překážkám ani závadám; co však není v naší moci, je slabé, otrocké, podléhá překážkám a je cizí.“ (Epiktétos, 1972, s. 27) Proto se má člověk soustředit na to, co v jeho moci je, jelikož pouze na těchto věcech záleží.

Všichni lidé mají podle Epiktéta předpoklad stát se ctnostnými, jelikož mají stejné bohem dané předpoklady a záleží pouze na nich samotných a na jejich pevném charakteru, zda těchto předpokladů využijí a stanou se šťastnými. Každý člověk začíná svůj život se stejnou morální základnou, stejnými primárními pojmy, je však třeba se učit filosofii a jejím základním pojmům, abychom mohli rozeznat dobro od zla a tuto filosofii pak správně aplikovat v praxi. (Copleston, 2014, s. 573)

Epiktétos klade velký důraz především na vzdělání, znalost logiky, kterou nelze opomíjet, jelikož je potřebná pro rozvoj rozumových schopností člověka. Právě na základě rozumu a rozumových úvah se může člověk správně rozhodovat v souladu s přírodou a rozeznat, co je a co není v jeho silách. Člověk může pomocí své vlastní vůle získat ctnost a zvítězit nad hříchem, proto je důležité procvičovat pevnou vůli a sebeovládání. Naproti tomu bohatství, sláva, obliba, pevné zdraví a jiné výrazy boží vůle člověk ovlivnit nemůže, je třeba se s nimi smířit a nevkládat do těchto věcí své naděje a srdce. „Kdo zaujímá v životě své náležité místo, nedychtí po vnějších věcech.“ (Epiktétos, 1972, s. 100)

Překonat hřích je podle Epiktéta v silách nás všech, jako neúčinnější metodu k tomu doporučuje mezi stoiky oblíbené každodenní sebezpytování. Zamyšlením se nad sebou samým a svými činy lze dosáhnout morálního pokroku, nahradit špatné zvyky dobrými. Člověk by se měl dále vyhýbat špatné společnosti, být obezřetný a všeobecně se nenechat odradit neúspěchem.

Epiktétos rozlišuje tři etapy morálního pokroku a sebezdokonalování. V první etapě se člověk naučí ovládat své emoce a realizovat pouze touhy, které jsou v souladu s rozumem, aby dosáhl duševního klidu. V etapě druhé se naučí prakticky zvládat své povinnosti vůči rodině a společnosti. Třetí etapa pomáhá zafixovat dvě předchozí pomocí vůle tak, aby člověk v žádném případě nepolevil v již dosaženém pokroku, a vede k neomylnému morálnímu úsudku. (Copleston, 2014, s. 575 – 576)

A jaké jsou povinnosti vůči sobě samotnému, které by měl člověk podle Epiktéta zachovávat? Začínají dodržováním čistoty, a to jak čistoty duše, tak osobní hygieny: „Je zajisté třeba ani zevnějškem neodpuzovat lidi od filosofie, nýbrž jevit se jak v ostatních věcech veselým a klidným, tak i vzezřením tělesným.“ (Epiktétos, 1996, s. 149 – 150)

Dále je třeba být skromný, střídmý a zdrženlivý. Co se týká majetku, Epiktétos preferuje prostotu, ale zároveň hlásá, že není třeba zříkat se majetku, pokud jej člověk užívá k dobrým a správným účelům. Žít v manželství a pěstovat rodinný život je správné, stejně jako vlastenectví a aktivní účast ve veřejném životě. Cizoložství je ale dle Epiktéta odsouzeníhodné, neboť: „...člověk je zrozen k věrnosti, a kdo ruší věrnost, ruší podstatu člověka.“ (Epiktétos, 1996, s. 52)

Epiktétův kosmopolitismus lze vyjádřit jeho názorem, že všichni lidé jsou od přírody bratry a potomky boha Dia. Všichni si zaslouží lásku a ubližovat jim je nečestné. Tresty za porušení zákona by měly být ukládány po zralé úvaze a měly by sloužit k nápravě jedince. Ve věci nápravy provinilců zdůrazňuje také důležitost milosrdenství. (Copleston, 2014, s. 577)

Zavrhuje ateismus a podporuje zbožnost. V této souvislosti uvádí, že o bozích je třeba mít správné představy, jelikož vládou spravedlivě a dobře, a je třeba se jim podrobit s čistým srdcem a nespílat jim, pokud se člověku nedaří, ale ochotně se podrobovat boží vůli s přesvědčením, že tím dochází k naplnění nejlepšího rozumu. (Epiktétos, 1972, s. 38)

Dosažení blaženosti je v naší moci, záleží na naší vůli bez ohledu na působení vnějších vlivů. Je třeba být zdrženlivý, hledat blaženost v sobě a ve své zdrženlivosti

vytrvat – podle Epiktétovy životní zásady „vytrvej (trp) a odříkej se“. Filosof je pro něj nejen učitel, ale také lékař lidské duše. (Hejna, 2013, s. 199)

Epiktétova láska k bližnímu a náboženské rysy jeho filosofie byly blízké hlavně křesťanům. Jeho etické názory jsou pro nás stále srozumitelné, jeho přednášky jsou čtivé i pro dnešního čtenáře.

5.3 Marcus Aurelius Antoninus

5.3.1 Životopis

Význačným filosofem období pozdního stoicismu a dodnes citovaným autorem velmi čtivého filosofického díla byl římský císař Marcus Aurelius Antoninus, který bývá nazýván „filosofem na trůně“. Narodil se v Římě 26. dubna v roce 121 n. l. jako Marcus Annius Verus v bohaté a vlivné římské rodině prétora Annia Vera. Jeho matkou byla Domitia Lucilla, která pocházela ze staré římské aristokratické rodiny. Její rodina vlastnila továrnu na výrobu dlaždic v okolí Říma. (Grant, 2002, s. 105) Pradědeček Marka Aurelia pocházel z Hispánie, odkud se během Neronovy vlády přestěhoval do Říma. Markův dědeček zastával významné veřejné funkce, byl prefektem a opakovaně i konzulem.

Po smrti otce v roce 127 n. l. byl Marcus Aurelius adoptován a vychováván svým dědečkem. Měl šťastné dětství a jako dítě z bohaté osvícené rodiny měl přístup ke kvalitnímu vzdělání – pod vedením řady významných řeckých a římských učenců studoval filosofii, rétoriku a řečtinu. Zdá se, že už jako chlapec byl velmi pilný a dychtil po vzdělání. Se svým učitelem latinské rétoriky a literatury Markem Corneliem Frontonem si později Marcus Aurelius dopisoval, a části této korespondence se dodnes dochovaly. Athénský rétor, sofista Hérodes Atticus, učil Marka rétoriku. Nejvíce však chlapce ovlivnili jeho učitelé filosofie, stoikové Iunius Rusticus, Apollónios z Chalkidy, Claudius Maximus a Cinna Catulus.

Vzhledem k jeho původu, neobyčejné inteligenci a kladným povahovým vlastnostem (a v neposlední řadě jistě také proto, že byl synovcem císařovy manželky), Marcus Aurelius upoutal pozornost samotného císaře Hadriána. Ten jej pro jeho lásku k pravdě a spravedlnosti obdařil lichotivým přídomek *Verissimus* (Nejpoctivější) a již

v jeho šesti letech povýšil Marka do jezdeckého stavu. Od osmi byl také členem kněžského sboru Saliů. Byl přemýšlivý, přes svůj život v přepychu byl téměř asketický a navzdory nepevnému zdraví také houževnatý. Říká se o něm, že se již od dvanácti let choval jako pravý stoický filosof.

V mladém věku patnácti let byl zasnouben s dcerou adoptivního syna císaře Hadriána, toto zasnoubení bylo však po smrti jejího otce zrušeno. Když byl císařem Hadriánem adoptován senátor Titus Aurelius Antoninus, podle dohody musel následně tento senátor adoptovat Lucia Ceionia Commoda (pozdějšího Lucia Vera, Markova spoluvládce), který byl tehdy ještě dítě, a také Marka Antonia. To bylo jen několik měsíců před tím, než císař Hadrianus v červenci 138 n. l. zemřel a Antoninus, který přijal ještě další jméno Pius (lat. Bezúhonný či Spravedlivý), nastoupil na trůn. Jméno Antoninus později používali historikové pro označení celé dynastie vládců, ke které patřil a která končila synem Marka Antonia Commodem. (Zamarovský, 1967, s. 296) Manželkou nového císaře byla Markova teta, Faustina starší.

Během následujících let, které Marcus Aurelius strávil na císařském dvoře a v blízkém kontaktu se samotným císařem Antoninem, získal přehled o fungování říše, státní správě a byl systematicky připravován na svoji budoucí pozici vládce. Jeho zasnoubení s adoptivní Hadrianovou dcerou Fabií bylo zrušeno a byl nově zasnouben s vlastní dcerou císaře Antonina, Faustinou mladší, se kterou se také později oženil.

Jeho kariéra se dále slibně rozvíjela; stal se nejprve kvestorem a členem senátu, později vykonával úřad konzula a od roku 146 byl jako dědic trůnu tribunem. Byl i prokonzulem, oficiálním císařovým dědicem a spoluvládce.

V té době již dával přednost studiu stoické filosofie před rétorikou, což odpovídalo jeho životnímu postoji – byl od mládí vážný, zodpovědný a žil ctnostným životem. Zájem projevoval zejména o etiku a stoický výklad ctnosti a povinnosti, zaujala ho myšlenka bratrství a rovnosti všech lidí, život v souladu s přírodou.

Po smrti svého adoptivního otce, císaře Antonina Pia, se v roce 161 stal Marcus Aurelius římským císařem a podle zvyku přidal se svému jménu přídomek Antoninus po zemřelém císaři. Byl velmi svědomitým panovníkem, který neúnavně plnil všechny své povinnosti vladaře dokonce i při válečných výpravách. Neměl sice právnické vzdělání jako jeho adoptivní otec Antoninus, ani předchozí zkušenosti vojenského velitele, ale byl velmi pracovitý a povinnosti vládce bral velmi vážně. Osobně byl velmi střídmý, až asketický. Byl spravedlivý, štedrý, staral se dobře o hospodářství země (jak to jen bylo možné vzhledem ke stoupajícím válečným výdajům) a snažil se zlepšit

postavení sociálně slabých vrstev, otroků a žen. Byl silně nábožensky založený, ale toleroval i uctívání jiných božstev, než oficiálně státem uznávaných. Křesťanství však toleroval pouze tehdy, pokud bylo praktikováno soukromě, veřejné vyznání víry a odmítání obětí bohům bylo trestáno, mnohdy dokonce smrtí v aréně. Marcus Aurelius sice žádnou z těchto exekucí přímo nenařídil, není ale ani známo, že by se proti nim někdy postavil. (Grant, 2002, s. 109 – 110)

Již na začátku jeho vlády bylo jasné, že nebude mít mnoho šancí věnovat se v klidu pouze své milované filosofii, ale bude muset být především vojevůdcem a silným politikem. Za svého spoluvládce si vybral adoptivního mladšího bratra Lucia Vera. To byl tehdy ojedinělý krok, v římské historii první případ spoluvládnutí dvou císařů. Tento krok znamenal jistou decentralizaci moci a zároveň pokus o zvýšení akceschopnosti při řešení pohraničních konfliktů. Vzhledem k přetrvávajícím nepokojům na římských hranicích ale císaři ani nic jiného nezbyvalo. (Hošek, Marek, 1990, s. 37)

Doba vlády Marka Aurelia byla neklidná, plná válečných konfliktů, neštěstí a morových epidemií. Nejvážnějším potíží čelil na východní a severní hranici římské říše. Hned na začátku jeho spoluvládnutí s mladším bratrem, v roce 163, došlo ve východních provinciích (v dnešní Sýrii) k válečnému konfliktu s Parthy, který se vypravil řešit Lucius Verus spolu římskými legiemi. Nebyl to však schopný vojevůdce, byl lehkovážný a nespolehlivý, a nebyť jeho schopných generálů, nedopadlo by zřejmě jeho tažení do Arménie vítězně. Nakonec se jim podařilo Parthy porazit, vojsko ale poté postihla epidemie, která značně oslabila jeho síly. Není dodnes jasné, o epidemii jaké choroby se jednalo, mohly to být neštovice, dýmějový mor nebo skvrnitý tyfus, každopádně tato choroba později kosila nejen vojáky, ale i obyvatelstvo Malé Asie, Řecka a dostala se až na Apeninský poloostrov. (Grant, 2002, s. 111) Proto Římané uzavřeli v roce 166 s Parthy mír a stáhli se zpět do Mezopotámie; vliv v Arménii si nicméně udrželi.

Po jistou dobu pak panoval v celé říši relativní klid, brzy však začali v pohraničních územích kolem Dunaje narušovat mír Germáni, kteří podnikali výpady na římské území. Útoků se účastnilo dvacet pět germánských kmenů a zapojilo se do nich obrovské množství barbarů; přesunovaly se celé kmeny a vzájemně se vytlačovaly. Nakonec vtrhly na římská území kmeny Markomanů, Kvádů, Langobardů, Sarmatů a mnohé další – začaly takzvané Markomanské války, které komplikovaly epidemie nemocí, zavlečených římskými vojáky z východní fronty. Marcus Aurelius

převzal spolu s Luciem Verem osobně obranu hranic a v roce 167 vyrazili k severní hranici říše. Cestou však ve vojsku opět vypukl mor, Lucius Verus onemocněl a v lednu 169 zemřel.

Po smrti spoluvladaře veškerá tíha vlády a obrany římského území spočívala na bedrech Marka Aurelia, který si silou svého ducha, svědomitostí a důsledností získal všeobecný respekt. Díky své filosofii dokázal překonávat všechna úskalí a útrapy, považoval je totiž za zkoušky osudu. Téměř jedenáct let strávil boji s barbarskými nájezdníky, vojskům přitom velel osobně. Nepokoje se začaly objevovat mezitím i v jiných částech Říše, v Británii, Hispánii a v Egyptě. Po vítězství na Balkáně se Marcus Aurelius s vojskem přesunul do Podunají, do dnešního Rakouska a Maďarska, kde boje pokračovaly. Na cestách ho doprovázela i jeho manželka Faustina.

Na těchto výpravách (nejdále se dostal až ke slovenské řece Hron) sepsal císař Marcus Aurelius své známé a dodnes oceňované dílo „Hovory k sobě“ (*Ta eis heauton*). Psal řecky poznámky, které byly určeny jen pro účely sebezpytování. Nezamýšlel je zveřejnit, měly zřejmě sloužit jako deník a k uspořádání jeho myšlenek.

Boje v podunajské oblasti skončily v letech 174 až 175 n. l. uzavřením mírové smlouvy, rozmístěním posádek v pohraničních pevnostech a výměnou zajatců. Nejsevernější pevnost, která stála na našem území, byla zřejmě dle archeologických výzkumů pevnost u jihomoravského Mušova.

Marcus Aurelius jako dobrý politik a diplomat uzavíral dohody a spojení s germánskými kmeny, spojence usazoval na římském území a zval jejich vyslance do svého prozatímního sídla v Carnuntu. Jeho politika pomohla uklidnit situaci v říši, zároveň však působila takzvanou barbarizaci římského světa. Císař dokonce začlenil oddíly Germánů do své vlastní armády. Vládl s pomocí císařské rady (*consilium principis*), která měla rozhodovací a soudní pravomoc, nespoléhal se jen na vlastní úsudek a pokorně naslouchal radám zkušených.

V té době se na Východě za podpory místních vojenských jednotek prohlásil císařem Avidius Cassius, údajně šlo o reakci na nepodloženou zprávu o smrti Marka Aurelia. Ke vzpouře se připojilo i místní obyvatelstvo. Senát však uzurpátora nepodpořil a po třech měsících byl Cassius zabit vlastními lidmi. Císař Marcus Aurelius odjel osobně situaci na Východě vyřešit, ale jeho opatření byla mírná a zcela v duchu jeho filosofických názorů; vzpurné jednotky většinou pouze převedl jinam. Během tohoto tažení zemřela v roce 175 Markova manželka Faustina. (Grant, 2002, s. 107 – 108)

Císař se v roce 176 vrátil do Říma, kde oslavil spolu se svým patnáctiletým synem Commodem triumf. Senát mu kromě toho jako zachránci říše odhlasoval postavení vítězného oblouku a sloupu, na kterém byla umístěna socha císaře s manželkou. Bronzová jezdecká socha Marka Aurelia stojí v Římě dodnes.

V roce 177 byly obnoveny boje v Podunají a v roce 178 se na bojiště přesunul i císař se svým synem Commodem. V té době již syna jmenoval spoluvládce, byl si však vědom jeho špatné povahy, sklonu k brutalitě, obdivu k tělesné síle a odporu vůči vzdělávání ducha. Marcus Aurelius zřejmě doufal, že mladík časem pod jeho dohledem zmoudří, i tak ale musel pro něj být Commodus zklamáním. (Raffalt, 2001, s. 166 – 167)

Dokladem postupu Římanů na nepřátelské území je zachovalý nápis na trenčínské skále pod hradem, pocházející z období let 178 – 179 n. l., vytesaný na počest vítězství vojáků 2. legie. Při tomto tažení hodlal Marcus Aurelius připojit nové provincie Markomanií a Sarmatii k Římské říši, své pozice ale dlouho neudržel.

Během tohoto tažení Marcus Aurelius, který měl dlouhodobě chatrné zdraví, těžce onemocněl a 17. března roku 180 své nemoci podlehl. Bylo mu téměř 59 let. Poslední císařova slova byla údajně pronesena k důstojníkovi, který jej požádal o heslo dne a Marcus Aurelius mu odpověděl: „Obrat’ se na vycházející slunce – moje slunce zapadá.“ (Raffalt, 2001, s. 168)

K této události došlo buď u Vindobony (dnešní Vídeň), nebo v Sirmiu (v Srbsku); v údajích o místě jeho úmrtí se prameny rozcházejí. Stejně je to v popisu jeho choroby - nevíme, jestli to bylo v důsledku panující morové epidemie, nebo jen podlehl dlouhodobé nemoci, například rakovině. Jisté však je, že dlouho před smrtí trpěl onemocněním žaludku, držel dietu a užíval léky proti bolesti. Jeho osobním lékařem byl proslulý vědec Galénos. Římský lid (a jistě i vojsko, které ho obdivovalo) byl podle historiků císařovou smrtí zdrcen.

Marcus Aurelius, který po celý svůj život vyznával ideály stoické filosofie, žil podle nich a také se snažil tak vládnout, byl po celou dobu své vlády nucen pro zachování celistvosti říše válčit. Ačkoliv nenáviděl válčení a toužil po klidném životě filosofa, byl vynikající vojevůdce a nakonec zemřel jako pravý válečník. Navzdory tomu, že vládl ve velmi politicky složité době a byl nucen prakticky po celou dobu své vlády válčit na více frontách, aby udržel integritu římské říše, byl především mužem vysokých mravních zásad, inteligentním a přemýšlivým, který se snažil být spravedlivým a moudrým panovníkem.

V jeho vládnutí byl pro něj vzorem jeho adoptivní otec, císař Antoninus Pius, kterého obdivoval a ctěl. Byl velmi pracovitým a svědomitým panovníkem, senát držel v úctě, byl laskavý a mírný. Miloval svoji rodinu i manželku, která byla povahově jeho protikladem a údajně ho podváděla. Zřejmě tuto skutečnost bral se stoickým klidem a dle zásady přijímat vše osudem určené, co nemůžeme ovlivnit. Svůj osud snášel s fatalismem, trpělivě a s pokorou nesl břímě vlády v těžké době, překážky překonával pomocí pevné disciplíny a morálky, byl k sobě přísný a tvrdý, ale k ostatním slušný, laskavý, štědrý a shovívavý. Jeho pocity, postřehy a filosofické názory nám zanechal ve svých „Hovorech k sobě“, které jsou prostoupeny jeho láskou k bližnímu, slušností, poctivostí, jakou se nevyznačoval snad žádný jiný panovník v antické historii. Podle všech soudobých pramenů i dle hodnocení historiků byl Marcus Aurelius především hodný a slušný člověk.

5.3.2 Dílo Marka Aurelia

Filosofické názory Marka Aurelia známe z jeho jediného díla „Hovory k sobě“. Kromě tohoto spisu se zachovaly pouze zlomky korespondence, kterou vedl s jeho učitelem Frontinem.

Byl jediným antickým vládcem, který po sobě zanechal tak osobní výpověď, zachycující jeho nejniternější myšlenky a filosofické názory. Toto dílo zřejmě nezamýšlel nikdy vydat, šlo o osobní zápisky a reflexe, možná bylo určeno jeho synovi Commodovi, ke kterému se v některých částech jmenovitě obrací. (Raffalt, 2001, s. 157)

Zápisky vznikaly během jeho vojenských tažení na Dunaji, částečně byly sepsány na území dnešního Slovenska během Markomanských válek. Sloužily k formulaci myšlenek a zřejmě také jako prostředek k sebezpytování, které stoikové doporučovali z terapeutických důvodů. Marcus Aurelius, sužovaný tíživou odpovědností vojevůdce a panovníka římské říše v počátcích jejího rozpadu, sepisoval tyto poznámky, aby si dodal odvahy nést tak velkou odpovědnost. Jako správný stoik hledal svou vnitřní svobodu a štěstí ve svém nitru a podroboval se svému těžkému údělu odhodlaně a s klidem. Vytvořil v nich morální kodex, který do té doby ještě žádný autor filosofického díla neformuloval.

„Hovory k sobě“ jsou psány řecky, vytříbeným a i pro dnešní dobu dobře srozumitelným stylem. Sestávají z celkem dvanácti knih.

První kniha byla sepsána na území dnešního Slovenska, jak Marcus Aurelius uvádí na konci této knihy: „V zemi Kvádů na Granuou“ (tedy nad dnešní řekou Hron). (Marcus Aurelius, 1969, s. 32) Autor v knize popisuje, jakým způsobem jej ovlivnily jemu blízké osoby a za získání které ctnosti jim vděčí. Jeho otec a děd mu vštěpovali dobrosrdečnost a skromnost, matka zbožnost, štedrost a zálibu v prostotě. Vyjadřuje vděčnost svým učitelům za získané znalosti, rozvíjení vhodných povahových vlastností a výuku k nezávislému myšlení. Každého z učitelů jmenovitě oceňuje za jejich přínos k utváření jeho osobnosti a charakteru. Vypočítává, čím jej obohatili jeho bratři a přátelé. Zvláštní pozornost věnuje chvále svého adoptivního otce, císaře Antonina Pia, kterého zde vykreslil jako vlídného, ale rozhodného muže, houževnatého a pracovitého. Chválí jeho dobré vlastnosti jako vladaře, jeho zbožnost a státnické činy. Na závěr děkuje bohu, že mu umožnil žít takový život a dal mu tak dobrou rodinu, „... a konečně, když jsem zatoužil po filosofii, že jsem neupadl do rukou nějakého sofisty a nemařil čas planým spisováním ... Neboť všechny tyto věci vyžadují pomoci bohů a přízně osudu.“ (Marcus Aurelius, 1969, s. 32)

Radí nehněvat se na lidi nevědomé, neznalé dobra a zla, ale raději hledat, co s nimi máme společné – týž podíl na společném rozumu. Radí užívat zásady dobrého života, být vděční bohům a nehledat poznání jen v knihách. Neutrácet již beztak krátký život zbytečnostmi a věnovat se obohacení vlastní duše. Konat svědomitě své povinnosti a milovat své bližní, ty pravé hodnoty nacházet v sobě samém. Nabádá k cílevědomosti a vytrvalosti, smíření se s lidským údělem směřujícím ke konci, jelikož smrt není ani dobrá, ani zlá. Je možno ztratit jen jeden život, a to je ten, který zrovna žijeme. Nesmíme být se svým životem nespokojeni, nechat se unášet hněvem a vášněmi a jednat bezcílně. Jedině filosofie nás může bezpečně vést, abychom žili v souladu s přírodou, podrobili se svému údělu a odevzdaně očekávali smrt nikoliv jako zlo, ale jako součást přirozeného procesu. (Marcus Aurelius, 1969, s. 33 – 39)

Připomíná krátkost lidského života, ze které vyplývá nutnost neotálet v jednání a myšlení, neboť spolu se stářím rozumové schopnosti člověka upadají. Při pozorování přírody je třeba si uvědomovat krásu, která nás obklopuje a ve které lze nalézt řád a harmonii vesmíru, být vnímavým pozorovatelem všech jevů. Lidé by neměli jednat nerozvázně, nechotně, sobecky či afektovaně, nýbrž přímě s jasnou myslí, nezávisle a bez pokrytectví. Měli by se držet svých zásad a nezpronevřit se jim, řídit se

rozumem, být ukázněni a uvážliví. Žijeme jen v přítomnosti, posmrtná sláva je jen marností. Nezcizitelné štěstí člověka spočívá ve svědomitém a ochotném plnění každodenních povinností. K cíli života je třeba „... dospět s čistým srdcem, klidný, poslušný a ochotně smířen se svým životním údělem,“ (Marcus Aurelius, 1969, s. 47)

„Všechno, co se děje, děje se spravedlivě ... nemyslím jen podle poslušnosti vesmírného dění, nýbrž podle spravedlnosti a jakoby řízením někoho, kdo každému uděluje přiměřeně. Pokračuj tedy v tomto pozorování a všechno, co činíš, čin s tímto úmyslem: být dobrý, dobrý v pravém slova smyslu! A této zásady dbej ve všem, co činíš!“ (Marcus Aurelius, 1969, s. 51)

Radí nezabývat se zbytečnými věcmi a představami pro klid a možnost věnovat se těm podstatným. Opakovaně upozorňuje na krátkost a konečnost života, radí k využití přítomnosti spravedlivě a s obezřetností. Doporučuje svěřit duši bohu a spokojit se s dosaženým poznáním. Vynaložené úsilí musí být vždy úměrné hodnotě činnosti, kterou se člověk zabývá. Je třeba ubírat se k cíli nejkratší cestou, jelikož je ve shodě s přírodou a zdravým rozumem. Nenechat se odvrátit od činů, které jsou v souladu s přírodou, jelikož si zaslouží být vykonány. Je nutné a žádoucí rozvíjet schopnosti a vlastnosti, které jsou v moci člověka, nesesetřávat svévolně ve špatnosti. (Marcus Aurelius, 1969, s. 62)

Vesmír vidí jako jednotnou živou bytost s jedinou podstatou a duší, s jednotným vědomím. Vše v něm se vším souvisí a všechno dění má společnou příčinu. Není třeba se rmoutit nad lidským neštěstím, neboť je součástí lidské přirozenosti.

„Věci samy se ani trochu nedotýkají tvé duše, ani nemají k duši přístup, ani nemohou duši změnit nebo jí pohnout. Jen ona sama se přeměňuje a pohybuje a věci kolem sebe odhaluje měřítkem soudu o své vlastní ceně.“ (Marcus Aurelius, 1969, s. 68)

Duši tedy nemůže v jejím chtění nic zabránit. Je v moci člověka žít šťastně, pokud se ubírá správnou cestou ve svém myšlení i jednání. Je třeba přijímat kritiku, pokud je oprávněná, uznat chybu a nesesetřávat v sebeklamu. Důležité je prožít život v pravdě, být spravedlivý a zároveň shovívavý vůči ostatním, i když lžou a chovají se nespravedlivě.

Pokud člověka roztrpčí něčí chyba, měl by se zamyslet nad tím, zda podobně nechybuje on sám. Pak lépe pochopí jeho jednání. (Marcus Aurelius, 1969, s. 137)

„S událostmi, s nimiž tě život spojil, se hled' srovnat; a lidi, s nimiž tě osud sloučil, miluj, ale opravdově!“ (Marcus Aurelius, 1969, s. 82)

„Sám zpřímá, nikoli zpřimován!“ (Marcus Aurelius, 1969, s. 90)

„Hovory k sobě“ jsou nadčasovým etickým kodexem a byly po staletí oblíbenou filosofickou četbou. Současný čtenář v nich může nalézt řadu myšlenek a mravních naučení, která jsou stále aktuální, a může je přijmout za své.

5.3.3 Stoická filosofie v pojetí Marka Aurelia

Pro Marka Aurelia je filosofie učitelkou všech ctností, která nás vede, utěšuje v utrpeních, pomáhá k dosažení životní rovnováhy a duševního klidu. Je třeba žít v souladu s přírodou, poznávat její zákonitosti a podřídit se jim. Filosofie nám podle něj pomáhá poznat podstatu věcí, je tedy zaměřena prakticky. Byl obdivovatelem stoika Epiktéta, jehož dílo „Rozpravy“ silně zapůsobily na utváření jeho filosofických názorů.

Marcus Aurelius je pantheista ve stoickém pojetí, ale zároveň se zdá, že se přiklání i k polyteismu. Člověk je podle něj s bohem spojen svou myslí, která je nám právě bohem darována, aby nás vedla životem; nelze se jí protivit, jelikož to znamená protivení se bohu. Duše (*psyché*) je tou částí člověka, která je sídlem vášní. Naproti tomu tělo (*soma*) má schopnost vnímat a mysl člověka (*nús*) je orgánem myšlení. (Marcus Aurelius, 1969, s. 23) Odděluje tedy na rozdíl od ostatních stoických filosofů duši od mysli, intelektu. (Armstrong, 2002, s. 153) Připomíná spíše pojetí Platónovo nebo Aristotelovo. Ducha (*daimón*) dodává bůh, aby člověka provázel životem, proto se duchu nelze protivit, rovnalo by se to protivení se bohu.

V úsilí o dosažení nejvyššího dobra se Marcus Aurelius nijak neliší od ostatních stoiků. Uznává stálost jsoucna i jeho pomíjivost a proměnlivost. Smrt je pro něho návratem k původní formě, osvobozením duše od těla a základem pro znovuzrození. Lidský život přirovnává ke krátké řece, plynoucí od začátku ke svému konci, přičemž nekonečno před naším narozením a po smrti nás učí o krátkosti lidského života. To také poukazuje na pomíjivost hmotných statků a mělo by nás vést ke konání dobra a ke službě ctnosti. (Marcus Aurelius, 1969, s. 23)

Láska k bližnímu je pro něj nejvyšší povinností. Zdůrazňuje nutnost slitování k lidským slabostem a přečinům, jelikož je třeba posuzovat nejprve příčiny a okolnosti tohoto jednání, zda šlo o zlý či dobrý úmysl, a teprve potom se hněvat. Shovívavost je nutná, stejně jako láska k bližnímu, jelikož všichni lidé jsou bratři a hřích spáchaný z nevědomosti nebo neúmyslný si zaslouží shovívavost. Člověk byl podle Marka

Aurelia stvořen k tomu, aby byl laskavý. Pokud tak činí, naplňuje podstatu a důvod své existence. Jak uvádí ve svém díle: „Miluj lidstvo, následuj boha“.

Ve své filosofii se Marcus Aurelius drží stoického monismu. Klade důraz na božskou prozřetelnost, úzký vztah člověka s bohem a moudrost uspořádání vesmíru. Vesmír jako takový ho fascinuje svojí složitostí a souvislostí všech prvků v rámci celku; uznává jednu pralátku, jeden zákon a jeden společný rozum všech myslících bytostí, poznání, jehož je třeba se přiblížit. (Raffalt, 2001, s. 165)

Avšak jako vladař říše s bohatým panteonem bohů zachovává Marcus Aurelius ve vztahu k občanům formu polyteistického uctívání více božstev. Z toho plynul jeho odpor ke křesťanům, kteří odmítali přinášet oběti bohům, což bylo povinností správného římského občana. Perzekucím křesťanů nijak nebránil. (Copleston, 2014, s. 579 – 580)

Zcela v duchu stoické filosofie připouští jen omezenou nesmrtelnost, smrt je podle něj vysvobozením duše od těla; připouští omezené trvání duše a její absorpci kosmickým rozumem. Na rozdíl od ostatních stoiků ale neschvaluje sebevraždu, protože ji vidí jako zbabělou formu vyhýbání se povinností. Jelikož Marcus Aurelius byl na tehdejší dobu nevídaně poctivý a pracovitý člověk, který byl zcela oddán svým povinnostem, lze toto stanovisko chápat. Sebevraždu může podle něj spáchat jen člověk, který nechápe smysl života a smrti. Tento čin by měl být povolen jen těm, kteří už nejsou schopni sloužit ctnosti. (Marcus Aurelius, 1969, s. 23 – 24)

6 Stoicismus a jeho vliv na křesťanský svět

V historickém kontextu doby následující po období antiky je největší význam stoické filosofie v jejím působení na křesťanství, a to zejména v oblasti etiky a morálky. Křesťané navazují na stoický asketismus a opovržení bohatstvím, na přísná morální naučení, lásku k bližnímu, konání dobra a bratrství všech lidí. Také stoický pohled na svět, spočívající v pochopení přírody či vesmíru, totožného s jedinou nejvyšší „otcovskou“ bytostí, byl blízký vznikajícímu křesťanskému hnutí. Ze stoických filosofů to byl hlavně Lucius Anneus Seneca, kdo křesťany inspiroval, a jeho myšlenky našly velkou odezvu u raných křesťanských autorů. Ve středověku byl dokonce považován za jednoho z prvních křesťanů. (Hejna, 2013, s. 200)

Ve 4. století došlo dokonce k vytvoření falešné korespondence mezi Senekou a apoštolem Pavlem. Vzniklo čtrnáct dopisů nepřilíš kvalitního obsahu a psaných špatnou latinou, které měly dokázat, že se Seneka a apoštol Pavel přátelili v době, kdy oba současně žili v Římě. Na Seneku se v listech autor odkazoval jako na učitele císaře, který naslouchal s obdivem Pavlovu učení. S pomocí této mystifikace a na základě značné podobnosti mravních ideálů stoicismu a křesťanství četli křesťanští autoři Senekova díla a často z nich citovali myšlenky, týkající se etiky a morálky, a to i z prací, které se ze Senekova díla nedochovaly. Díky tomu máme alespoň představu, o čem tato díla pojednávala. Jednalo se například o „Pobídky“ (*Exhortationes*), které vznikly během Senekova odchodu do ústraní na konci jeho života.

Senekovým literárním stylem se inspirovala řada tehdejších autorů. Jeho dialogovým polemickým stylem píše i svatý Augustin svoji argumentaci proti uctívání „pohanských“ bohů v díle „O obci boží“. V raném středověku autoři často používali citáty nebo celé části Senekova díla ve svých spisech, zejména jeho mravoučné výroky. (Fuhrmann, 2002, s. 290 – 291)

Z historických pramenů ale víme, že v období pozdního stoicismu a raného křesťanství rozhodně stoikové křesťanství nijak nepodporovali; zdá se, že to bylo právě naopak. Císař a filosof Marcus Aurelius, který podporoval lidový pantheismus a jeho projevy, během své vlády postupoval proti křesťanům, veřejně prezentujícím své názory, naopak velmi rázně a přinejmenším tvrdým postihům nebránil. (Grant, 2002, s. 110)

K dalšímu oživení myšlenek stoické filosofie došlo v období humanismu a náboženské reformace, kdy autor Erasmus z Rotterdamu vydal sebrané Senekovy spisy. Senekovy myšlenky našly také odezvu v díle německých náboženských reformátorů první poloviny 16. století, Martina Luthera a Ulricha Zwingliho.

Francouzský renesanční humanista a myslitel, Michel de Montaigne (žil v letech 1533 – 1592) se ve svém díle „Eseje“, psaném v duchu skepticismu a stoicismu, přiznává k inspiraci Senekou a jeho etickými názory, stoicky nahlíží i na fenomén sebevraždy.

Vlámský humanista a filosof Justus Lipsius (1547 – 1606) se ve svých myšlenkách o postavení člověka ve společnosti pokusil sloučit křesťanství se stoicismem; vyvolal tehdy vznik hnutí nazvaného neostoicismus.

Také v následujících staletích inspirovaly myšlenky stoické etiky řadu významných filosofů. Jedním z nich byl i holandský filosof Benedikt Spinoza (1632 – 1677), který navazoval na Descarta a zastával podobné názory jako římsští stoikové, například na svobodu člověka nebo na osobu vladaře jako mírného a spravedlivého vůdce.

V 17. a 18. století se dokonce spisy stoických filosofů Seneky, Epiktéta a také římského řečníka, právníka, politika a filosofa Marca Tullia Cicerona dostaly do seznamu povinné četby pruských vojenských kadetů, vzdělávat je v morálce a vztahu k řádnému plnění povinností. Dokonce samotný pruský král Fridrich II. Veliký se v jedné ze svých básní nazývá stoickým filosofem. (Hejna, 2013, s. 201)

7 Stoicismus a jeho odkaz dnešku

Ačkoliv jsou základy stoicismu již více než dva tisíce let staré, stále má tato filosofie dnešnímu člověku a naší moderní době co nabídnout. Především díla filosofů pozdní stoy – Seneky, Epiktéta a Marka Aurelia – jsou dodnes vyhledávaná, stále čtivá a plná i pro dnešní dobu použitelných rad a myšlenek. Jsou to zejména etická východiska této antické filosofie, na která můžeme navázat v praktickém životě i ve výchově mladé generace.

Pokud si přečteme díla těchto význačných stoických filosofů, můžeme v nich nalézt rady a návody pro zvládání řady životních situací. Nabádají nás k ovládnutí bouřlivých emocí za pomoci vlastní svobodné vůle, kterou je třeba pěstovat a upevňovat. Radí, jak se vyrovnávat s obtížnými událostmi v našem životě, jak zvládat negativní emoce, jako je hněv, závist, zármutek nebo nespokojenost se sebou samým. Zdůrazňují důležitost mravní pevnosti, sebekázně a zodpovědného plnění povinností. Pomocí metody sebezpytování umožňují člověku přenést se přes neuspokojivý běžný život, přes každodenní potíže i fundamentální pocit nespokojení, vycházející ze vztahu člověka k okolnímu světu. Podle stoického učení je základním východiskem pro změnu uvědomění si tohoto základního nespokojení a hledat jeho příčiny. Stoikové hledají skutečné štěstí, které pro ně není jen pomíjejícím pocitem, nesouvisí s místem člověka ve světě, ale s tím, kým opravdu je. Štěstí musí vycházet z jeho nitra, a pokud tohoto stavu člověk dosáhne, stává se tím, koho stoikové nazývají mudrcem. (Dvořák, 2012, s. 22)

Stoický ideál mudrce, ideální osoba s plně definovanou a vyřešenou osobností, může být částečně i ideálem pro člověka dnešní doby, zejména pokud se týká svobody jednání, umírněnosti a ctnosti. I pouhá snaha o zlepšení, samotný proces zdokonalování, pokud člověk tuto cestu zvolí a vezme svůj osud do svých rukou, ho přibližuje k vysněné dokonalosti. Dokonce i samotní stoikové uznávali, že k ideálu dokonalého mudrce se můžeme blížit, avšak jen málokterí ho dosáhnou.

Duševní cvičení, která stoikové používali ke zvládnutí negativních emocí a jejich přetvoření v konstruktivní a racionální pozitivní emoce pomocí vůle, můžeme rekonstruovat v dílech stoiků, zejména Seneky a Marka Aurelia. Doporučovali trénink bdělé pozornosti, analýzu emocí a hodnotového žebříčku (přehodnocení objektů lidské

touhy) systematickým přesvědčováním sama sebe i svého okolí. Stoik tak může ovlivnit nejen vlastní osobnost, ale může působit pedagogicky a jako terapeut na druhé osoby. Tato duševní cvičení pomáhají člověku připravit se na obtížné životní situace a pomáhá je lépe zvládat. (Dvořák, 2012, s. 33)

Pojmy ctnosti, dokonalosti a moudrosti ve stoickém slova smyslu si dnešní lidé dokážou představit jen velmi těžko. Zdají se jim příliš imaginární, nedosažitelné a většinou ani nechápou, proč o jejich dosažení usilovat. Dnešní doba je charakterizována především snahou o úspěch prostřednictvím hromadění bohatství. Je typická vzájemným odcizením, nedostatkem sociálních kontaktů, nízkou empatií mezi jedinci a pocity citové prázdnoty. Duševní cvičení po vzoru stoických filosofů může dnešnímu člověku pomoci překonat negativní emoce spojené s odlidštěním dnešního světa a pomoci mu odpovědět na otázku, jakým člověkem by chtěl být a jakým směrem by se měl jeho život ubírat. (Sakal, 2003, s. 3)

Stoikové učí, že život je příliš krátký na to, abychom jeho prožití odkládali na později. Nejhorší je promarnit život činností, která nikomu nic nepřináší. Proto stoikové radí prokazovat dobrodiní těm, kteří si to zaslouží; zároveň je nutné umět ho přijímat a projevovat vděčnost. Tuto myšlenku je možné v dnešní době realizovat nejen prostřednictvím dárcovství (ať už je to dárcovství krve, orgánů, charitativních věcných nebo peněžních darů), ale také formou pomoci svým bližním poskytnutím chybějícího sociálního kontaktu (adopce seniora, návštěvy nemocných a opuštěných).

Důležitost formulace a objasňování mravních ideálů při výchově mladé generace si velmi dobře uvědomujeme. Je nezbytné zejména v naší komplikované a bouřlivě se rozvíjející době klást důraz na lidská práva a důstojnost, svobodu člověka v životě i rozhodování, na principy rovnosti, spravedlnosti a práva. Všechny tyto prvky byly obsaženy již ve stoické etice, byly rozvíjeny a vysvětlovány stoickými filosofy v jejich dílech a z jejich závěrů vychází i dnešní moderní etika. Svoboda člověka je podle stoiků zcela v jeho moci, je ovládána jeho vůlí a závisí na jeho rozhodnutí. Pro dnešního člověka je podobně jako pro stoika svoboda zásadní a důležitá kvalita v jeho životě, které si velmi cení.

Jsou jisté mravní zásady, které ani za celá staletí nezastarají a jejich platnost je stálá a neměnná. K nim patří také řada stoiky proklamovaných etických norem, které jsou často zakotveny i v moderním zákonodárství, nebo jsou jen součástí všeobecně

platného morálního kodexu, do kterého byly přeneseny v téměř nezměněné podobě od antiky přes křesťanství až do současnosti.

8 Využití stoické filosofie ve výuce společenských věd

Důležitým prvkem, formujícím charakter a osobnost každého lidského jedince je mravní výchova, které se mu dostává nejprve v rodině a později ve škole, tedy v prostředí, v němž se každé dítě přirozeně nejčastěji pohybuje. Rodiče a později učitelé vštěpují dítěti základní etické a morální principy, rozvíjejí tak jeho osobnost a vychovávají ho k dodržování obecně uznávaných a platných norem a pravidel chování ve společnosti. Těchto obecně platných vzorů chování, které určují vztahy mezi lidmi navzájem a vztahy jedinců k celé společnosti a slouží jako zdroj poznání a poučení, si byli dobře vědomi i stoicí filozofové.

Tyto vzory jsou jednak podloženy platnými právními normami, na druhé straně také vyplývají z obecně v dané kultuře uznávaných pravidel chování a jednání v rámci platného mravního imperativu. Proces mravní výchovy probíhá dlouhodobě a jsou při něm u člověka formována pravidla chování pomocí vštěpování žádoucích představ o vhodném lidském jednání a citovém prožívání. Jde o dosažení vhodných morálně volných vlastností, které by měly odpovídat požadovaným společenským normám.

V rámci mravní výchovy jedince si rodič i pedagog pomocí vhodných příkladů, nejlépe osobních, vysvětlováním, přesvědčováním a vhodnou motivací kladou za cíl dosáhnout takového stupně mravního uvědomění jedince, jenž je následně schopen zdokonalovat se sám. Mezi vhodné vzory pro pochopení mravní výchovy a etických zásad lze přiřadit i některá etická východiska stoické filozofie, se kterými se můžeme dodnes ztotožnit a můžeme je i v praxi používat. Nikdo jistě nepochybuje o důležitosti a správnosti takových zásad, jako je spravedlnost a rovnoprávnost všech lidí, snaha o sebevzdělání a dosažení moudrosti, a vlastností, jako je mravnost, dobročinnost, schopnost odpouštět, rozvážnost a umírněnost. Stejně jako v antice jsou tyto vlastnosti oceňovány a člověk jimi vybavený je považován za moudrého a je kladen za příklad ostatním. Velký význam přikládali antičtí stoikové vzdělanosti a důležitosti výchovy jedince od raného věku do dospělosti a následné celoživotní sebevýchově.

Zejména osobě vychovatele přikládali stoikové velký význam; měl být nejen učitelem, ale také praktickým vzorem pro svého žáka, laskavým, trpělivým, ale přísným mentorem. Marcus Aurelius ve svých „Hovorech k sobě“ věnuje v podstatě celou první část tohoto díla své rodině, svým vychovatelům a učitelům, kteří ho ovlivňovali

a usměrňovali v jeho dětství a mládí a kterým vyjadřuje poděkování a ocenění za jejich laskavý přístup a dobře vynaložené úsilí při formování jeho osobnosti. V poděkování svému učiteli, stoickému filosofovi, například uvádí: „Od Apollónia jsem se učil nezávislému myšlení, nekolísavé rozvážnosti, která se neřídí ničím jiným než rozumem, a ustavičné duševní rovnováze ...“ (Marcus Aurelius, 1969, s. 25)

Samozřejmě, že ne všechny etické principy, které stoikové prosazovali, jsou v dnešní době vhodné nebo prakticky použitelné ve výchově či celkově přijatelné v rámci současného mravního kodexu. Stoický ideál apatie je v původní podobě příliš striktní ve své lhostejnosti a potlačování emocí. Ve vztahu k lidskému neštěstí a smrti chybí stoikům schopnost empatie, vcítění se do utrpení jiného člověka a schopnost truchlit po našich blízkých. Ani stoický postoj k sebevraždě jako vrcholnému projevu svobody lidské vůle, který považují za vhodný a žádoucí zejména v jistých životních situacích, s nimi moderní člověk nemůže sdílet. Jejich trpné smíření se s osudem je pro nás příliš odevzdané, potlačování citů příliš striktní a otupující. Moderní člověk by se naopak měl snažit aktivně svoji situaci změnit k lepšímu, nerezignovat na současný stav věcí a svůj osud přijmout trpně teprve tehdy, pokud ho již nijak nelze změnit.

Na druhé straně řada stoických zásad a postojů ob stojí velmi dobře i v dnešní době. Je to zejména jejich myšlenka ovládnání některých vášní, působících ve svých důsledcích negativně na člověka i jeho okolí. Například Seneca považuje hněv za jednu z nejhorších lidských emocí, kterou je nutno za všech okolností potlačovat a tomuto tématu věnoval celé jedno ze svých děl. V dalších jeho dílech ho poznáváme i jako pedagoga, který obhajuje a vysvětluje stoické ideály duševního klidu, vyrovnanosti, soucitu, konání dobra a rovnosti všech lidí. Poskytuje terapeutické rady ke zvládnání vášní a jiných nežádoucích emocí, nabádá k sebezpytování, poznávání sama sebe a k sebezdokonalování. Tyto myšlenky jsou jistě i pro dnešní dobu podnětné a v praxi použitelné. S jeho stoickým ideálem duševního klidu a vyrovnanosti se v podstatě můžeme i my ztotožnit. V dnešní hektické době je možnost oproštění se od stresu jistě vítaným způsobem, jak zabránit duševnímu vyčerpání a jak nabrat znovu síly čelit spěchu každodenního života.

Uplatnění stoické etiky ve výchově k občanství v rámci základního vzdělávání je podle mého názoru využitelné zejména v rámci výkladu učiva o mezilidských vztazích, rovném postavení pohlaví a menšin, solidarity a pomoci lidem v nouzi, ale také

při rozebírání a vysvětlování mravních a morálních otázek soužití lidí ve společnosti. Příklady stoických ideálů lze také zprostředkovaně využít při objasňování důležitosti rozvoje osobnosti, vzdělávání a nutnosti sebezdokonalování.

Ve výuce na středním vzdělávacím stupni, a to nejen v rámci předmětů základy společenských věd (občanská výchova na středních odborných školách), ale i v nepovinné etické výchově, lze při výkladu stoických hodnot poukázat na důraz, který představitelé tohoto filosofického směru kladli na užití rozumu, na význam vzdělávání a vědění pro rozvoj jedince a pro upevnění jeho postavení v budoucím životě. Objasňovat stoické názory na zvládání vášní, hněvu a jiných negativních emocí, například šikany a agrese, jejichž případy se v současné době na školách množí. Zdůraznit význam stoických idejí spravedlnosti, zachování klidu a potlačení nežádoucích emocí; aplikovat ideje duševního klidu na sebeovládání ve stresových situacích a na asertivní chování. Poukázat na těsné sepětí stoiků s přírodou, znalost a akceptaci jejích zákonů a platnost těchto východisek v současném světě. Na význam a stálou platnost stoických hodnot, jako je přátelství, láska k bližnímu a dobré mezilidské vztahy. Rozebrat otázku svobody jedince, porovnat stoické hledisko se současným pojetím lidské svobody a vyhodnotit, čím se tato hlediska od sebe odlišovala.

Kromě etických témat lze ještě ve čtvrtém ročníku v rámci výuky filosofie objasnit žákům pojem *tabula rasa*, stoický názor na vliv dědičnosti a pojetí vnímání jako jednoduchou smyslovou percepci s následným zpracováním těchto vjemů pomocí rozumu. Rozum pak pomáhá člověku chápat realitu.

Pokud se podíváme ze stoického hlediska na otázku výuky ze strany pedagoga, můžeme konstatovat, že by měl být pro svého žáka v duchu stoické filosofie vychovatelem, vzorem hodným následování a důvěryhodným partnerem. Měl by se pro něj stát významným zdrojem podnětů a zároveň vlídným rádcem.

9 Závěr

Cílem mé diplomové práce bylo charakterizovat stoickou filosofií, její vývoj a základní myšlenky, a následně popsat možnosti jejího využití ve výuce společenských věd s důrazem na stoickou etiku. V úvodu práce jsem se zaměřila na stručný popis stoické filosofie a jejích součástí. Dále jsem se zabývala historií jejího vzniku, dělením vývojových etap stoicismu a nejvýznamnějšími představiteli stoické školy v jednotlivých historických obdobích rozvoje této filosofie. Pokusila jsem se stručně charakterizovat jednotlivé základní součásti stoické filosofie - logiku, fyziku a etiku – a jejich základní principy. Dále jsem se věnovala třem nejvýznamnějším představitelům období pozdního stoicismu, jejich životu, dílu a filosofickým názorům, se zaměřením na stoickou etiku. V následujících kapitolách jsem se pokusila popsat vliv stoické filosofie pozdního římského období na křesťanství a vliv stoického odkazu na současnou morálku. V poslední části své diplomové práce jsem se věnovala možnostem praktického využití stoické filosofie a především etiky ve výuce společenských věd na základních a středních školách.

Jelikož problematika stoické filosofie je obsáhlá, snažila jsem se soustředit pouze na nejdůležitější aspekty, související s využitím této filosofie a jejích etických východisek a pokusila jsem se je podle zadání práce přehledně zpracovat. Věřím, že se mi takto podařilo naplnit cíle své práce v rámci jejího zadání.

Literatura a prameny

ARMSTRONG, A. H., ed. *Filosofie pozdní antiky: od staré Akademie po Jana Eriugenu*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2002. 675 s. Dějiny filosofie; sv. 4. ISBN 80-7298-028-9.

ASMUS, Valentin Ferdinandovič. *Antická filozofie*. 1. vyd. Praha, 1986.

BOBZIEN, Susanne. *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy*. Oxford: Clarendon Press, 1998. 441 s. ISBN 0-19-823794-4.

BONDY, Egon. *Antická filosofie*. Praha: Vokno, 1994. 190 s. Poznámky k dějinám filoz; [3]. ISBN 80-85239-26-4.

CONTE, Gian Biagio. *Dějiny římské literatury*. 2., rev. a dopl. vyd. Praha: KLP, 2008. 797 s. ISBN 978-80-86791-57-9.

COPLESTON, Frederick Charles. *Dějiny filosofie. I., Řecko a Řím*. Vyd. 1. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2014. 702 s. Prameny spirituality; 44. ISBN 978-80-7412-167-8.

EPIKTÉTOS. *Moudrost stoika Epikteta*. Ve Votobii vyd. 1. Olomouc: Votobia, 1996. 155 s. Malá díla; sv. 67. ISBN 80-7198-047-1.

EPIKTÉTOS. *Rukojet'*. Vyd. 2., (ve Svobodě 1.). Praha, 1972.

GRANT, Michael. *Římští císařové: životopisy vládců císařského Říma v letech 31 př. Kr. - 476 po Kr.* 1. vyd. v českém jazyce. Praha: BB art, 2002. 387 s. ISBN 80-7257-731-X.

JAŠKOVÁ, Nina. 2015. *Kritika císařů a společnosti ve spisech Apocolocyntosis Divi Claudii a Satyricon*: disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. 304 s. Vedoucí disertační práce Daša Bartoňková.

HEJNA, Dalibor. *Kapitoly z dějin filosofie I. Antická filosofie*. Vyd. 1. Liberec: Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, 2013. 218 s. ISBN 978-80-7372-994-3.

HOFF, Karel. *Fantasticky stručné dějiny řecké (potažmo antické) filosofie: (ač to zní šíleně) pro kantory a jejich žáky*. Vyd. 1. Supíkovice: T + Ť, 2004. 180 s. ISBN 80-903486-1-0.

HOŠEK, Radislav a MAREK, Václav. *Řím Marka Aurelia*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1990. 276 s., [16] s. barev. obr. příl. Obrazy ze života doby; 2. ISBN 80-204-0083-4.

KARFÍK, Filip. *Duše a svět: devět studií z antické filosofie*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2007. 248 s. Oikúmené; sv. 123. ISBN 978-80-7298-174-8.

LONG, A. A. *Hellénistická filosofie: stoikové, epikurejci, skeptikové*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2003. 341 s. Dějiny filosofie; sv. 3. ISBN 80-7298-077-7.

MARCUS AURELIUS, Antoninus. *Hovory k sobě*. Vyd. 1. Praha, 1969.

PAPROTNY, Thorsten. *Stručné dějiny antické filozofie*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. 182 s. Filozofie. ISBN 80-7178-900-3.

RAFFALT, Reinhard. *Velcí římscí císaři*. Vyd. 1. Praha: NS Svoboda, 2001. 252 s. ISBN 80-205-1019-2.

RIST, John M. *Stoická filosofie*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 1998. 343 s. Oikúmené. ISBN 80-86005-06-5.

SENECA. *O dobrodiních*. 1. vyd. v tomto souboru. Praha: Svoboda, 1992. 376 s. Antická knih; Sv. 63. ISBN 80-205-0168-1.

SENECA. *O duševním klidu*. Praha: Odeon, 1999. 398 s. Antická knihovna; 68. ISBN 80-207-1020-5.

SENECA. *Výbor z listů Luciliovi*. Vyd. 2. Praha: Melantrich, 1987. 116 s.

SENECA. *Vychovatel a utěšitel*. 1. vyd. ve Votobii. Olomouc: Votobia, 1995. 235 s. Malá díla; Sv. 30. ISBN 80-85619-12-1.

SENECA. *Z dopisů Senekových*. V Praze: Melantrich, [1941]. 115 s. Antická knihovna; sv. 6.

SELLARS, John. *Stoicism*. Abingdon: Routledge, 2014. 224 s. Ancient Philosophies. ISBN 978-1-84465-053-8.

SUETONIUS TRANQUILLUS, Gaius. *Životopisy dvanácti císařů: spolu se zlomky jeho spisu O význačných literátech*. Vyd. 3. Praha, 1974.

TOMSA, Bohuš. *Idea spravedlnosti a práva v řecké filosofii*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, ©2007. 228 s. Knihovna společenských věd. ISBN 978-80-86898-93-3.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Dějiny psané Římem*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1967. 383 s., 16 s. obr. příl. Máj; sv. 104.

Elektronické zdroje

SAKAL, Jan. Seneca a jeho odkaz. *E-LOGOS Electronic journal for philosophy* [online]. 2003, [cit. 2016-05-06]. ISSN 1211-0442.

Dostupné z: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/student/sakal103.pdf>

DVOŘÁK, Petr. Ideál emočního života a cesta k jeho dosažení v pozdním stoicismu. *Linguistica ONLINE* [online]. 2012, [cit. 2016-05-01], ISSN 1801-5336.

Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/dvorak/dvo-001.pdf>

Anotace

Jméno a příjmení:	Bc. Anna Janošková
Katedra:	Katedra společenských věd
Vedoucí práce:	PhDr. Petr Zima, Ph.D.
Rok obhajoby:	2017

Název práce:	K některým problémům stoické filosofie (Seneca, Epiktétos, Marcus Aurelius)
Název v angličtině:	On certain issues of Stoic philosophy (Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius)
Anotace práce:	Diplomová práce se zabývá některými problémy stoické filozofie. Práce je zaměřená především na stoickou etiku, historický vývoj stoicismu a představitele pozdní stoa. Je zde také popsáno využití tématu ve výuce.
Klíčová slova:	Stoicismus, Seneca, Epiktétos, Marcus Aurelius
Anotace v angličtině:	The diploma thesis deals with certain issues of Stoic philosophy. The thesis is focused on Stoic ethics, historical development of Stoicism and the representatives of a late Stoa. There is also described the use of the topic in teaching.
Klíčová slova v angličtině:	Stoicism, Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius
Přílohy vázané v práci:	CD ROM
Rozsah práce:	71
Jazyk práce:	Český jazyk